

Міністерство
соціальної політики України

Організація з безпеки та
співробітництва в Європі
Координатор проектів ОБСЄ в Україні

**НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ РІЗНИМ ГРУПАМ
ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ
(Методичні рекомендації)**

НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ
РІЗНИМ ГРУПАМ ОСІБ,
ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ
ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

(Методичні рекомендації)

Київ
2011

УДК 364.3-7:343.431](072)

ББК 65.272я7

Н17

Методичні рекомендації було підготовлено незалежним експертом Козуб Л.І. за результатами відповідного дослідження на замовлення Міністерства соціальної політики України за підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні.

Козуб Л.І. має багаторічний досвід роботи у сфері державного управління та надання соціальних послуг вразливим верствам населення. Вона є автором чисельних методичних рекомендацій, учасницею робочих груп з підготовки законодавчих та нормативних актів, зокрема у сфері протидії торгівлі людьми та соціальної роботи.

Публікація спрямована на підвищення ефективності надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми, в Україні.

Організація з безпеки та
співробітництва в Європі
Координатор проектів ОБСЄ в Україні

Опубліковано Координатором проектів ОБСЄ в Україні в рамках проекту «Посилення спроможності українських інституцій у переслідуванні торгівлі людьми та наданні допомоги жертвам».

Україна, 01034, Київ
вул. Стрілецька, 16
www.osce.org/ukraine

© ОБСЄ 2011

Усі права захищені. Зміст цієї публікації може безкоштовно копіюватися та використовуватися для освітніх і інших некомерційних цілей за умови посилання на джерело інформації.

ОБСЄ, інститути ОБСЄ та Координатор проектів ОБСЄ в Україні не несуть відповідальності за зміст та погляди, висловлені експертами або організаціями в цьому матеріалі.

ISBN 978-966-651-923-1

© Координатор проектів ОБСЄ
в Україні, 2011

© Фенікс, оформлення, 2011

1. ВСТУП

Одним із найтяжчих злочинів в усьому світі є торгівля людьми. Торгівля людьми є не лише сучасною формою рабства, яке порушує права людини, а й тяжкою формою насильства, що спричиняє ризик для її життя та здоров'я. Жодна країна світу не може убезпечити себе від торгівлі людьми, і Україна не є виключенням. Негативна соціально-економічна ситуація, низький рівень правової освіти частини населення, насильство проти жінок та дітей, корупція, політична нестабільність, безпринципність злочинців та зростаючий попит на дешеву або неформальну працю, створюють сприятливі умови для процвітання цього виду злочину. Торгівля людьми здійснюється в різних формах. Вона динамічна, схильна до адаптації та, подібно до інших форм злочинної діяльності, носить постійно змінний характер, метою якого є ухилення від заходів правоохоронних органів щодо протидії цьому злочину.

Оскільки торгівля людьми визнана міжнародною проблемою, вона не може бути розв'язана на рівні однієї країни. Нові виклики та загрози вимагають консолідації зусиль як усіх інституцій кожної держави, так і зусиль міжнародної співдружності, оскільки торгівля людьми становить значну суспільну небезпеку, негативний вплив якої полягає у руйнуванні суспільної моралі, формуванні деградації та відчуженості особистості, втрати родинних зв'язків, поширенні небезпечних та особливо небезпечних хвороб, зростанні агресивності та жорстокості тощо.

Оскільки поняття «торгівля людьми» охоплює широке коло соціальних явищ та передбачає здійснення комплексних заходів при наданні допомоги постраждалим, соціальні служби є однією із ключових структур, що мають працювати як з передумовами, так і з наслідками торгівлі людьми.

При наданні допомоги постраждалим від торгівлі людьми, необхідно враховувати, що наслідки перебування в ситуації торгівлі людьми в цілому відрізняються від наслідків будь-якої поодинокі події, що травмує особу, оскільки торгівля людьми частіше за все передбачає довготривалі та часто повторювані травмуючі ситуації. Отже допомога постраждалим повинна надаватись комплексно та з урахуванням особливих потреб, спричинених ситуацією торгівлі людьми.

Методичні рекомендації підготовлені таким чином, щоб надати спеціалістам інформацію, яка допоможе виявляти ситуації торгівлі людьми; розуміти наслідки перебування в такій ситуації для людини; визначати та враховувати особливі потреби постраждалих (з урахуванням вікових та статевих відмінностей постраждалих) при наданні їм необхідної допомоги; використовувати ресурси інших суб'єктів соціальної роботи (у тому числі — ресурси громади).

2. Поняття «торгівля людьми»

Поняття торгівлі людьми визначено рядом нормативно-правових актів. Першим сучасним міжнародно-визнаним тлумаченням терміну «торгівля людьми» є визначення, що міститься у *Протоколі про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї*¹:

а) «торгівля людьми» означає здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей шляхом загрози силою або її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу, у вигляді платежів або вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу.

Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні з рабством, підневільний стан або вилучення органів;

б) згода жертви торгівлі людьми на заплановану експлуатацію, про яку йдеться в підпункті (а) цієї статті, не береться до уваги, якщо було використано будь-який із заходів впливу, зазначених у підпункті (а);

с) вербування, перевезення, передача, приховування або отримання дитини з метою експлуатації вважаються «торгівлею людьми» навіть у тому разі, якщо вони не пов'язані із застосуванням будь-якого із заходів впливу, зазначених у підпункті (а) цієї статті;

д) «дитина» означає будь-яку особу, що не досягла 18-літнього віку.

¹ Ст. 3 Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15.11. 2000 року (ратифікований Законом України від 04.02.2004 № 1433-IV)

Подібні визначення містяться і в інших міжнародних документах, зокрема, *Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми*².

Що стосується терміну «торгівля людьми» в українському законодавстві, то Законом України «Про протидію торгівлі людьми»³ визначено, що «торгівля людьми — це здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визнаються злочином».

Кримінальний кодекс України містить наступну статтю, яка визначає покарання за злочин «торгівля людьми»:

Стаття 149. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини

1. Торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи, — караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, — караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи

² Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (ратифіковано Законом України від 21.09.10 № 2530-VI)

³ П. 14 ст. 1 Закону України «Про протидію торгівлі людьми».

його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, — караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Примітка. 1. Під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

2. У статтях 149 та 303 цього Кодексу під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

3. Відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

Отже торгівля людьми — це тяжкий злочин, який має три складові: дії, засоби та мету, при цьому:

діями є: вербування, переміщення, переховування, передача та одержання людини;

до **засобів** відносять: погрози або застосування сили, примусу, шантажу, обману; зловживання владою чи уразливим станом особи тощо;

метою може бути: сексуальна експлуатація; використання у порнобізнесі; примусова праця⁴ або примусове надання послуг; рабство чи підневільний стан; вилучення органів; примусова вагітність або уси-

⁴ Відповідно до ст. 2.1. Конвенції Міжнародної організації праці № 29 «Про примусову працю», примусовою працею є всяка робота або служба, що вимагається від будь-якої особи під загрозою якогось покарання, для котрої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг.

новлення чи удочеріння з метою наживи; використання у злочинній діяльності або у збройних конфліктах; вилучення органів; проведення дослідів над людиною без її згоди тощо.

Вербування в ситуації торгівлі людьми може здійснюватись через:

- ☐ ЗМІ (оголошення про працевлаштування або навчання за кордоном);
- ☐ різноманітні агентства (туристичні, модельні, шлюбні тощо, фірми з працевлаштування за кордоном);
- ☐ оформлення фіктивних шлюбів;
- ☐ викуп дітей в опікунів/батьків;
- ☐ запрошення по програмі AU PAIR;
- ☐ приватних осіб (випадкових знайомих, близьке соціальне оточення);
- ☐ соціальні мережі / Інтернет;
- ☐ викрадення людини тощо.

Вербування може здійснюватись як шляхом обману, так і в насильницький спосіб.

Обов'язковим елементом торгівлі людьми є **переміщення** особи — процес, під час якого постраждалих перевозять (переміщують) в межах та/або за межі країни походження (через країну/країни транзиту) до остаточного місця призначення.

Переміщення може здійснюватись:

- ☐ легально або нелегально;
- ☐ насильно (із застосуванням шантажу, обману тощо) або добровільно;
- ☐ за кордон чи в межах країни.

При переміщенні особи, в залежності від ситуації та цілей вербування, можуть відрізнятися наступні фактори:

- ☐ спосіб в'їзду в країну/доставки до місця призначення;⁵
- ☐ вид використовуваного транспорту, ступінь безпечності та тривалість поїздки;⁶

⁵ Переміщення особи до країни/місця призначення може здійснюватись як відкритим шляхом (із використанням підроблених документів або використовуючи справжні дійсні документи, які мають інше призначення (туристична або студентська віза тощо, які не дають права на працевлаштування), так і прихованим шляхом (незаконний в'їзд без відповідних документів, у тому числі через їх вилучення у постраждалих).

⁶ При здійсненні переміщення особи до країни/місця призначення відкритим шляхом, можуть бути використані різні види транспорту, а у випадку незаконного перевезення зазвичай використовують схованки (контейнери тощо), пересування пішки і т.п. (що передбачає більш тривалий та небезпечний вид переміщення).

- сприйняття постраждалими намірів торговців людьми та ступінь обмеження їх свободи.⁷

Переховування передбачає: обмеження контактів, дій, переміщення особи та інші заходи, що затрудняють виявлення її місцезнаходження.⁸

Передача та отримання особи передбачає передачу вербувальником особи для подальшого її перенаправлення до місця призначення, або безпосередньо замовнику.

Торгівля людьми є комплексним злочином, що відбувається в декілька етапів, тому інколи досить важко відрізнити торгівлю людьми від інших подібних злочинів. Часто торгівлю людьми плутають із нелегальною міграцією.

Як нелегальна міграція, так і торгівля людьми пов'язані з переміщенням людей з метою отримання прибутку. У випадку нелегального перевезення мігрантів прибутком посередника є плата мігранта за його нелегальне перевезення до країни призначення. Що стосується торгівлі людьми, то основним джерелом прибутку злочинців є прибуток, отриманий за рахунок експлуатації людини. Різниця у становищі нелегальних мігрантів і жертв торгівлі людьми часто стає особливо помітною після повернення до країни походження. На відміну від загальновідомих позитивних історій заробітчан, постраждалі від торгівлі людьми повертаються ні з чим, оскільки прибуток від їхньої діяльності отримують злочинні угруповання, що їх експлуатують. Крім того, боргова кабала і системи штрафів (часто нелегітимні, значно перебільшені та постійно зростаючі) використовуються торговцями людьми як механізм контролю жертв («відпиряюєш — відпустимо»). Тож, жертви торгівлі людьми, на відміну від успішних трудових мігрантів, стикаються з невирішеністю або погіршенням економічної ситуації після повернення.

Після прибуття до місця призначення взаємовідносини між нелегальним мігрантом та перевізником припиняються (оскільки відбувся нелегальний перетин кордону і розрахунок за це), а зв'язок постраж-

⁷ На етапі переміщення в частини постраждалих виникають сумніви або підозри, особливо, якщо реальна ситуація відрізняється від обіцяного вербувальником (наприклад, обіцяли легальне працевлаштування, але чомусь зробили туристичну візу).

⁸ Механізмами контролю з метою попередження виявлення місцезнаходження особи під час її переховування можуть бути: вилучення документів, що посвідчують особу та/або проїзних документів; ізоляція (мовна та соціальна); заборона спілкування; погрози та/або застосування насильства; погрози та/або застосування розправи з сім'єю/близькими особи; примушування/спонукання до вживання психотропних речовин; психологічний тиск, шантаж тощо.

далих з торговцями людьми лише посилюється, оскільки після перевезення починається етап експлуатації.

Іншою відмінністю є те, що нелегальна міграція завжди носить транснаціональний характер, а торгівля людьми може здійснюватись і в межах однієї країни.

Отже відмінностями між торгівлею людьми та нелегальною міграцією є:

- ❑ **згода** (при нелегальній міграції мігрант є повністю поінформованим про умови надання йому «послуг» нелегального перетину кордону передбачає наявність небезпеки або неналежні умови під час перевезення і погоджується з цим. З іншого боку, згода, яку постраждали від торгівлі людьми давали на етапі вербування, відносилась до обманных обіцянок вербувальників і, таким чином не є дійсною⁹);
- ❑ **експлуатація** (дії посередника щодо нелегального ввозу мігрантів закінчуються після прибуття до місця призначення, тоді як торгівля людьми пов'язана з подальшою експлуатацією людини);
- ❑ **транснаціональний характер** (нелегальна міграція завжди містить елемент перетину кордону, адже потрапляння до іншої країни є метою мігранта, а торгівля людьми може здійснюватись і в межах однієї країни, якщо таким чином злочинці можуть досягнути мети експлуатації людини).

У випадках, коли порушується кримінальна справа щодо нелегального перевезення мігрантів, особи, які постраждали від торгівлі людьми, не можуть переслідуватись правоохоронними органами за нелегальний перетин кордону.¹⁰

⁹ Законодавство багатьох країн виключило питання «згоди» із переліку елементів «торгівлі людьми», зокрема, керуючись принципом, що жодна людина не може дати усвідомлену згоду на власну експлуатацію.

¹⁰ Набор методических пособий по вопросам борьбы с торговлей людьми. Глобальная программа по борьбе с торговлей людьми. Организация Объединенных Наций. Нью-Йорк 2006 рік.

Порівняльна таблиця

Фактори	Нелегальна міграція	Ситуація торгівлі людьми
Постраждала сторона	Держава, міграційні закони якої порушуються (<i>недоотримання доходів в бюджет за візи, небажані особи на її території тощо</i>)	Конкретна людина, права якої порушуються (<i>право на свободу пересування, недоторканість, гідне поводження тощо</i>)
Характер відносин із посередником	Партнерські (<i>мігранту відомі умови перетину кордону</i>)	Контроль людини з боку злочинців, зокрема, з використанням насильства
Ціль співпраці	Прибуток посередника за сприяння у перетині кордону	Прибуток злочинців від експлуатації людини
Перетин кордону	Обов'язково і завжди нелегально	Не обов'язково і якщо є, може бути як легальним, так і нелегальним
Після перетину кордону	Мігрант може робити, що захоче	Жертва торгівлі людьми знаходиться під контролем і експлуатується
Згода особи	Добровільно	Примусово або обманним шляхом

3. Законодавство України щод протидії торгівлі людьми

Організаційно-правові засади протидії торгівлі людьми та основні напрями державної політики¹¹ визначає Закон України «Про протидію торгівлі людьми».¹²

Закон також визначає повноваження органів виконавчої влади, порядок встановлення статусу осіб, які постраждали від торгівлі людьми, та порядок надання допомоги постраждалим.

Серед закладів допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, окрім територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг), центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та притулків для дітей, визначено *центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді*,¹³ які зобов'язані забезпечувати реалізацію прав таких осіб.¹⁴

¹¹ Відповідно до ст. 4 Закону України «Про протидію торгівлі людьми», основними напрямами державної політики у сфері протидії торгівлі людьми є:

1) попередження торгівлі людьми шляхом підвищення рівня обізнаності населення, превентивної роботи, зниження рівня вразливості населення, подолання попиту;

2) боротьба із злочинністю, пов'язаною з торгівлею людьми, шляхом виявлення злочинів торгівлі людьми, осіб, причетних до скоєння злочину, притягнення їх до відповідальності;

3) надання допомоги та захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми, шляхом удосконалення системи відновлення їхніх прав, надання комплексу послуг, впровадження механізму взаємодії суб'єктів у сфері протидії торгівлі людьми.

¹² Закон України «Про протидію торгівлі людьми» прийнято 20.09.2011 № 3739-VI (набрав чинності 15.10.11).

¹³ Пункт 4 ст. 1 та пункт 1 ст. 17 Закону України «Про протидію торгівлі людьми».

¹⁴ Права особи, яка постраждала від торгівлі людьми, визначено ст. 16 Закону України «Про протидію торгівлі людьми», це, зокрема, забезпечення особистої безпеки, поваги, а також безоплатне одержання:

- інформації щодо своїх прав та можливостей, викладеної мовою, якою володіє така особа;
- медичної, психологічної, соціальної, правової та іншої необхідної допомоги;
- тимчасового розміщення, за бажанням постраждалої особи та у разі відсутності житла, в закладах допомоги для осіб, які постраждали від торгівлі людьми, на строк до трьох місяців (який у разі необхідності може бути продовжено за рішенням місцевої державної адміністрації);

Надання допомоги дітям, постраждалим від торгівлі людьми, відповідно до даного Закону, покладено на центри соціально-психологічної реабілітації дітей та притулки для дітей (із залученням закладів освіти та охорони здоров'я).¹⁵

При цьому, **умови перебування та надання послуг** особам, які постраждали від торгівлі людьми, діючою мережею центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг), центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та притулків для дітей **регулюються положеннями про зазначені заклади**.¹⁶

Діяльність, спрямована на протидію торгівлі людьми, ґрунтується на таких принципах:

- ❑ забезпечення прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на повагу до гідності, особисте життя, правову допомогу, відшкодування матеріальної та моральної шкоди у встановленому законом порядку;
- ❑ поваги і неупередженого ставлення до осіб, які постраждали від торгівлі людьми;
- ❑ конфіденційності інформації про осіб, які постраждали від торгівлі людьми;
- ❑ добровільності отримання допомоги особами, які постраждали від торгівлі людьми, та їх недискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;
- ❑ взаємодії органів виконавчої влади між собою, з відповідними органами досудового слідства та з громадськими і міжнародними організаціями.

— відшкодування моральної та матеріальної шкоди за рахунок осіб, які її заподіяли; одноразової матеріальної допомоги;

— допомоги у працевлаштуванні, реалізації права на освіту та професійну підготовку.

Іноземець та особа без громадянства, якій встановлено статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми на території України, крім зазначених прав, має також право на безоплатне отримання послуг перекладача; перебування в Україні (в порядку, встановленому законодавством) тощо.

При цьому, надання допомоги особі, яка постраждала від торгівлі людьми, не залежить від звернення такої особи до правоохоронних органів та її участі у кримінальному процесі та наявності документа, що посвідчує особу.

¹⁵ Пункт 2 ст. 17 та ст. 23 Закону України «Про протидію торгівлі людьми».

¹⁶ Пункт 3 ст.17 Закону України «Про протидію торгівлі людьми».

У разі якщо особи, які постраждали від торгівлі людьми або стали свідками торгівлі людьми, є дітьми, усі дії, що застосовуються до них, базуються на принципах, зазначених у Конвенції про права дитини та Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії.

У разі якщо вік особи не визначений і є підстави вважати, що ця особа — дитина, вона вважається дитиною і їй надається спеціальний захист до встановлення її віку.¹⁷

Важливим моментом при здійсненні заходів з протидії торгівлі людьми¹⁸ є створення Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, що передбачає спільну розробку програм та планів протидії торгівлі людьми; спільну організацію заходів з протидії торгівлі людьми; обмін передовим досвідом діяльності у сфері протидії торгівлі людьми та взаємодію при наданні допомоги постраждалим.¹⁹

Затвердження та здійснення контролю за реалізацією Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, як і Державної цільової програми у сфері протидії торгівлі людьми, покладено на Кабінет Міністрів України.

¹⁷ Ст. 3 Закону України «Про протидію торгівлі людьми».

¹⁸ Відповідно до абзацу 10 ст. 1 Закону України «Про протидію торгівлі людьми»: протидія торгівлі людьми — система заходів, спрямованих на подолання торгівлі людьми шляхом її попередження і боротьби з нею та надання допомоги і захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми.

¹⁹ Ст. 13 Закону України «Про протидію торгівлі людьми».

4. Причини торгівлі людьми та основні групи ризику

Існує багато **причин** торгівлі людьми, які є комплексними та взаємопов'язаними.

Потраплянню людей в ситуації торгівлі людьми сприяє чимало чинників, як зовнішніх (на міжнародному рівні), так і внутрішніх (всередині країни).

До внутрішніх чинників належать:

- ☐ економічна нестабільність у державі;
- ☐ соціальна нерівність та низький рівень життя населення;
- ☐ насильство в сім'ї та інші прояви гендерної нерівності;
- ☐ девіантна поведінка членів сім'ї (вживання алкоголю, наркотичних речовин тощо);
- ☐ викривлення моральних цінностей та відсутність духовних принципів певної частини населення;
- ☐ привабливість уявного кращого життя за кордоном та погана обізнаність українських громадян щодо можливостей працевлаштування і перебування за кордоном та їх наслідки;
- ☐ відсутність належної системи захисту постраждалих та системної превентивної роботи.

Щодо зовнішніх причин торгівлі людьми, то серед них можна визначити такі:

- ☐ спрощення можливостей для подорожування;
- ☐ брак механізмів реалізації законів та корумпованість певних органів, які забезпечують дотримання законності;
- ☐ лояльність законодавства до заняття проституцією у багатьох країнах світу;
- ☐ інтернаціоналізація тіньової економіки;
- ☐ попит на низькооплачувану працю та комерційну сексуальну експлуатацію, особливо дітей;
- ☐ попит на працю в галузях, де основне населення не бажає працювати через низку причин, зокрема небезпечні умови праці;

- ❑ мінімальний ризик настання негативних наслідків для самих торгівців та відсутність справедливості для постраждалих і потенційних жертв, що дає можливість торговцям маніпулювати своєю безкарністю.

До основних груп ризику щодо торгівлі людьми можуть належати:

- ❑ незаміжні (у тому числі розлучені) жінки або одинокі матері;
- ❑ молодь, зокрема діти вулиці, діти-сироти, діти — вихідці із неблагополучних сімей;
- ❑ трудові мігранти (зокрема — нелегальні);
- ❑ особи, які зазнали насильства в сім'ї;
- ❑ члени малозабезпечених сімей;
- ❑ особи з проблемами здоров'я;
- ❑ безробітні особи працездатного віку;
- ❑ особи, які нелегально виїжджають за кордон або нелегально в'їхали чи перебувають на території України;
- ❑ особи, які користуються послугами знайомств (у тому числі за кордоном), посередництва в укладенні шлюбів;
- ❑ особи, які працюють у модельній сфері та сфері розваг;
- ❑ особи, які займаються проституцією;
- ❑ особи, які постраждали від торгівлі людьми;
- ❑ особи, які мають проблеми залежностей (у тому числі споживачі психоактивних речовин).

5. Види експлуатації

Термін «торгівля людьми» передбачає різні **види та форми експлуатації** людини, які наводяться як міжнародними нормативно-правовими документами, так і законодавством України.

В широкому понятті експлуатація може приймати одну із наступних форм:

- ❑ сексуальної експлуатації, яка може включати в себе експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, зокрема, використання у виробництві порнографії, сексуальний туризм; примусові або підневільні шлюби; шлюби за змовою або за винагороду третім особам; тимчасові шлюби з метою народження дитини тощо;
- ❑ трудової експлуатації, зокрема, підневільної праці в домашньому господарстві; роботи з важкими умовами праці; в сільському господарстві, будівництві тощо;
- ❑ участі у збройних конфліктах;
- ❑ вилучення органів та використання особи для проведення дослідів;
- ❑ використання в жебрацтві та злочинній діяльності тощо.

Слід зважати, що діти, які усиновлюються з аналогічною метою, також вважаються постраждалими від експлуатації.²⁰

Необхідно також враховувати, що частина постраждалих від торгівлі людьми піддається більш ніж одного виду експлуатації. Часто це комбінація трудової та сексуальної експлуатації. Однак результати досліджень показують, що можуть бути й інші комбінації, наприклад:

- ❑ жебракування та втягнення у злочинну діяльність;
- ❑ трудова експлуатація, жебракування та втягнення у злочинну діяльність;
- ❑ сексуальна, трудова експлуатація та жебракування тощо²¹.

²⁰ Борьба с торговлей людьми. Руководство для парламентариев (Межпарламентский союз и ЮНОДК) Издание Организации Объединенных Наций V.09-83316 (R).

²¹ За даними представництва МОМ в Україні, із загальної кількості осіб, які страждали від змішаної форми експлуатації, 93% становили особи жіночої статі.

При здійсненні експлуатації злочинцями використовуються різні **механізми контролю** постраждалих, зокрема:

- ☐ боргова залежність;
- ☐ вилучення документів, що посвідчують особу;
- ☐ мовна та соціальна ізоляція (у тому числі заборона спілкування);
- ☐ погрози та/або застосування насильства;
- ☐ погрози та/або застосування розправи з сім'єю;
- ☐ примушування до вживання психотропних речовин;
- ☐ тортури, позбавлення сну, води, їжі;
- ☐ психологічний тиск, шантаж тощо.

6. Гендерні та вікові особливості торгівлі людьми

Об'єктами торгівлі людьми може бути будь-хто, незалежно від статі, віку, соціального становища тощо. Однак ті, чи інші види експлуатації все ж переважають відповідно до гендерних особливостей.

Зокрема, **чоловіків** частіше піддають трудовій експлуатації (робота з важкими умовами праці тощо) та примушують до участі у збройних конфліктах. Однак чоловіки також можуть страждати від сексуальної експлуатації (експлуатація проституції, використання у порнобізнесі тощо), використання у злочинній діяльності; проведення дослідів та вилучення органів.

Основними формами експлуатації, з якими стикаються **жінки**, є експлуатація проституції та інші форми сексуальної експлуатації (використання у порнобізнесі, примусові або підневільні шлюби; шлюби за змовою або за винагороду третім особам; примусова вагітність тощо); підневільна праця в домашньому господарстві, промисловому або сільськогосподарському секторах, робота зі шкідливими умовами праці тощо. Також жінок можуть використовувати з метою вилучення органів та проведення дослідів, жебрацтва та злочинної діяльності тощо.

Оскільки торгівля людьми часто пов'язана з організованою злочинністю, злочинці знаходять «застосування» для кожної жертви, незалежно від її віку, статі та інших чинників.

Діти, особи похилого віку та люди з функціональними обмеженнями часто стають жертвами торгівлі людьми з метою жебракування. Примушують жебракувати також осіб, які мають залежність від психотропних речовин. Нині примусове жебракування є однією із найбільш поширених форм внутрішньої торгівлі людьми — після трудової експлуатації та сексуального рабства.

Що стосується **дітей**, то крім таких видів торгівлі, як примушування до жебракування чи втягнення у злочинну діяльність, використання органів і тканин дитини та нелегальне усиновлення/удочеріння з метою наживи, все більшого поширення набуває торгівля дітьми з метою педофілії (дитячої порнографії, дитячого сексуального туризму тощо), і це стосується як дівчаток, так і хлопчиків.

Потрапити в ситуацію торгівлі людьми може кожна дитина, незалежно від віку, статі та соціальної приналежності. Однак основними групами дітей, які мають найбільший ризик постраждати від торгівлі дітьми є безпритульні та бездоглядні діти, діти із багатодітних, соціально-деструктивних, неповних та малозабезпечених сімей, а також діти-сироти, вихованці інтернатних закладів.

З метою торгівлі, діти можуть перевозитись за межі країни або ж переміщуватися у її межах. Останнім часом в Україні більш поширеними стають випадки внутрішньої торгівлі дітьми.

7. Ознаки постраждалих від торгівлі людьми

Для постраждалих від торгівлі людьми характерні основні ознаки, наявність або відсутність однієї з яких не доказує, що мала місце ситуація торгівлі людьми, однак їх наявність повинна звертати увагу при виявленні та наданні допомоги особі, як такій, що опинилася у складних життєвих обставинах.

Загальні ознаки постраждалих від торгівлі людьми:

- ☐ людина вважає, що вона повинна працювати навіть без власної згоди та залишатись на робочому місці до окремого дозволу залишити робоче місце;
- ☐ проявляє ознаки того, що її місцезнаходження контролюється;
- ☐ за відсутності безпосередньої загрози виявляє страх та занепокоєння, вважає, що щодо неї чи її близьких мають місце погрози чи прояви насильства з боку сторонніх осіб;
- ☐ має травми, які за зовнішніми ознаками є проявами насильницьких дій;
- ☐ має травми та фізичні дефекти, типові для наслідків виконання певних видів робіт, або які є наслідками використовуваних засобів контролю чи обмеженням волі;
- ☐ виявляє недовіру до оточуючих та/чи відчуває страх при спілкуванні;
- ☐ не має документів, що підтверджують особу або має підроблені документи;
- ☐ знаходиться на місці, що може використовуватись з метою експлуатації особи, або перебувала в такому місці;
- ☐ не знає точної адреси місця роботи та місця знаходження;
- ☐ дозволяє стороннім особам приймати рішення щодо своїх подальших дій;
- ☐ була вимушена працювати на будь-яких умовах;
- ☐ отримує (отримувала) мізерну заробітну плату, або не отримує її зовсім (не має доступу до зароблених коштів);
- ☐ довгий час проживала у помешканні, не придатному для повноцінного існування;

- ❑ не мала доступу до медичної допомоги або допомога не надавалась належним чином;
- ❑ має обмежене коло спілкування (у тому числі з рідними та близьким соціальним оточенням);
- ❑ впевнена в тому, що має грошові зобов'язання та знаходиться в залежному стані (у тому числі, якщо переїзд до країни призначення оплачувався посередниками) тощо.

Ознаки дітей, постраждалих від торгівлі людьми:

- ❑ не мають доступу до своїх батьків чи опікунів;
- ❑ виглядають заляканими або їх поведінка не типова для поведінки дітей їх віку;
- ❑ не мають доступу до освіти та дозвілля;
- ❑ мають ознаки недостатнього харчування;
- ❑ здійснюють роботу, що не відповідає віку та стану здоров'я;
- ❑ здійснюють поїздки без супроводу дорослих або з дорослими, які не є родичами дитини;
- ❑ мають одяг, що не відповідає потребам дитини відповідного віку (у тому числі одяг, передбачений для виконання фізичної праці або надання сексуальних послуг) тощо.

Крім того, на ситуацію торгівлі дітьми можуть вказувати твердження дорослих осіб, що вони виявили бездоглядну дитину, та виявлені факти незаконного усиновлення.

Що стосується ознак видів експлуатації, то їх можна виділити за наступними критеріями.

Ознаки підневільної праці в домашньому господарстві

Особа, яка проживає в сім'ї і є жертвою торгівлі людьми з метою експлуатації в домашньому господарстві:

- ❑ харчується не відповідно до потреб і не має місця для відпочинку;
- ❑ об'явлена роботодавцем, як зникла безвісти, хоча вона проживає в його помешканні;
- ❑ не має можливості залишити територію помешкання або залишає її в присутності сторонніх осіб;
- ❑ обмежена або позбавлена спілкування;
- ❑ страждає від насильства чи жорстокого поводження.

Ознаки сексуальної експлуатації

Люди, які стали жертвами торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації, можуть:

- ☐ передаватись із одного борделю до іншого або працювати в різних місцях у супроводі та під наглядом інших осіб;
- ☐ мати татування або іншу позначку, що вказує на її «належність»;
- ☐ мали одяг, необхідний лише для надання сексуальних послуг;
- ☐ володіти місцевою мовою лише в межах, необхідних для надання сексуальних послуг;
- ☐ не мати документів та особистих коштів.

Свідчити про те, що людина постраждала від торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації, також можуть наступні ознаки:

- ☐ сексуальні послуги надавались без презерватива та/або в жорсткій формі;
- ☐ особа, яка надавала сексуальні послуги, знаходилась під постійним контролем інших осіб та страждала від приниження, погроз, жорстокого поводження та насильства;
- ☐ в борделях або інших місцях розміщено оголошення, в яких пропонуються послуги осіб того чи іншого етнічного та національного походження.

Ознаки трудової експлуатації

Особи, які стали жертвами торгівлі людьми з метою трудової експлуатації:

- ☐ мешкають у тих же приміщеннях, що і працюють, або неподалік від робочого місця (у тому числі приміщеннях, не придатних для проживання);
- ☐ мають одяг, що не відповідає їхній роботі та/або сезону;
- ☐ мають необмежений або значно подовжений робочий день та харчування, що не відповідає потребам;
- ☐ мають фінансову залежність від роботодавця;
- ☐ обмежені в пересуванні та спілкуванні;
- ☐ отримують дисциплінарні стягнення у вигляді штрафів;
- ☐ підлягають приниженням, погрозам, жорстокому поводженню та насильству;
- ☐ здійснюють роботу без відповідної підготовки та дозволу на здійснення певного виду діяльності;

- ❑ вимушені оплачувати засоби виробництва, харчування та проживання, або витрати на них вираховуються із заробітної плати.

Ознаки експлуатації з метою жебракування та правопорушень

Про факт торгівлі людьми з метою жебракування та вчинення неправомірних дій можуть свідчити ситуації, при яких:

- ❑ діти, люди похилого віку або особи з вираженими функціональними обмеженнями займаються жебракуванням у громадських місцях чи в громадському транспорті;
- ❑ зазначені особи займаються торгівлею наркотичними засобами чи забороненими товарами;
- ❑ особа піддається покаранню у разі, якщо сума зібраного під час жебракування чи кількість вкраденого майна не відповідає зазначеним вимогам.²²

²² Організація Об'єднаних Націй. Управління по наркотиках та злочинності. [www/unodc.org](http://www.unodc.org)

8. Психологічні портрети постраждалих від торгівлі людьми

Психологічний портрет жінки — жертви торгівлі людьми:

- ☐ почуття спустошеності, провини, внутрішньої та фізичної забрудненості, ізоляції, безнадійності створення близьких стосунків із чоловіком;
- ☐ страх переслідувань, стигматизації та загалом реакції оточуючих на її перебування в ситуації торгівлі людьми;
- ☐ закритість;
- ☐ самостигматизація;
- ☐ набута травма як постійна психологічна стигма;
- ☐ депресія;
- ☐ втомленість;
- ☐ безпорадність;
- ☐ невпевненість у своїх рішеннях та в праві мати інше рішення;
- ☐ потреба в опіці, допомозі, передачі відповідальності іншій особі чи установі;
- ☐ перехід від надмірної довірливості до підвищеної недовіри;
- ☐ втрата довіри до людей (у тому числі до близьких, які допомагають і не докоряють);
- ☐ злам самооцінки, втрата віри в себе та можливості щось змінити;
- ☐ відчуття психологічного зламу тощо.

Окрім того, може бути:

- ☐ злість;
- ☐ образа;
- ☐ небажання жити;
- ☐ систематична або періодична агресивна поведінка;
- ☐ бажання повернення в рабство як вихід із ізоляції та страху перед невизначеним майбутнім тощо.

Психологічний портрет чоловіка, постраждалого від торгівлі людьми:

- ☐ невпевненість у собі та пригніченість через власну неспроможність;
- ☐ втрата надії на можливість нормального життя;
- ☐ зневіра в людей;
- ☐ образа на державу та на владу;
- ☐ втрата зв'язків із членами сім'ї та/або почуття втрати впливу на своїх близьких;
- ☐ втрата звички до сталого життя;
- ☐ відчуття, що його ніхто не розуміє;
- ☐ замкнутість;
- ☐ брак комунікаційних умінь тощо.²³

Крім того:

- ☐ наслідки фізичного насильства, що заважають знайти роботу з гідною оплатою (людина жебрає або наймається на важкі роботи);
- ☐ неадекватна поведінка в ситуації конфлікту тощо.

Психологічний портрет дитини — жертви торгівлі людьми:

- ☐ зміни в настрої, почуття нестабільності;
- ☐ тривога, страх рецидиву;
- ☐ роздратованість, ворожість;
- ☐ самозвинувачення;
- ☐ чутливість, почуття вразливості;
- ☐ відсутність будь-яких почуттів, відсторонення;
- ☐ страх поділитися з іншими своїми почуттями;
- ☐ роздратованість та відсутність опору до фрустрації;
- ☐ нав'язливі спогади;
- ☐ повторна активація попередніх травматичних подій або надмірна заглибленість у подію;
- ☐ опір до нових ідей;

²³ Психологічні портрети жінок та чоловіків, постраждалих від торгівлі людьми взято з книги: «Виявити, захистити, допомогти. Методичні матеріали для фахівців, які безпосередньо працюють з потерпілими від торгівлі людьми», підготовленої фахівцями — виконавцями проекту «Дестигматизація, як метод створення безпечного середовища для реабілітації та реінтеграції потерпілих від торгівлі людьми», що здійснювався Центром практичної психології «Всеукраїнська громадська організація «Розрада» (керівник проекту: канд. психологічних наук В. Бондаровська)

- ❑ труднощі в прийнятті рішень.²⁴

Крім того, при здійсненні соціальної роботи з дітьми, які постраждали від торгівлі людьми, та з їх близьким оточенням, необхідно враховувати різні типи ставлення дітей до травматичних ситуацій, зокрема:

- ❑ *ігноруюче ставлення* — ситуація, коли дитина не хоче або не може оцінити наслідки того, що відбулося та намагається не помічати негативних ситуацій (у тому числі погіршення власного стану здоров'я) або, на той момент, не може протистояти обставинам;
- ❑ *перебільшує ставлення* — ситуація, коли в дитини виникає паніка, вона перебільшує навіть дрібниці тощо. Постійно очікуючи чогось поганого, дитина дає собі негативні установки, провокуючи тим самим ускладнення ситуації, зменшуючи власну можливість адекватно реагувати на нові, несприятливі події;
- ❑ *демонстративне ставлення*. Деякі діти можуть постійно наголошувати, що їхня ситуація — найгірша, що доля до них найнесправедливіша. Це робиться для того, щоб отримати співчуття та постійно відчувати до себе інтерес. Їм подобається відчувати себе жертвами. Нерідко такі діти використовують власне тіло, як засіб привернути до себе увагу тощо.²⁵

Отже, основними психологічними проблемами що стосуються як дорослих осіб, так і дітей, постраждалих від торгівлі людьми, на які необхідно звертати увагу при наданні їм допомоги, є:

- ❑ невпевненість у власних силах;
- ❑ неврологічні розлади: страхи, панічні напади, нав'язливі думки, нав'язливі дії тощо;
- ❑ невміння конструктивно спілкуватися як у сім'ї, так і з соціальним оточенням;
- ❑ невміння контролювати власні емоції, надмірна емоційність;
- ❑ посттравматичні стресові розлади;
- ❑ синдром хронічної втоми, депресії.

²⁴ Довідник з реабілітації та реінтеграції дітей, постраждалих від торгівлі людьми, та проведення наради з випадку (кейс-конференції) / Укл. Ігнат'єва А.М., Кальбус О.В., Мручковська Е.М. — Київ-Чернівці: Книги — XXI, 2010.— 116 с.

²⁵ Довідник з реабілітації та реінтеграції дітей, постраждалих від торгівлі людьми, та проведення наради з випадку (кейс-конференції) / Укл. Ігнат'єва А.М., Кальбус О.В., Мручковська Е.М. — Київ-Чернівці: Книги — XXI, 2010.— 116 с.

9. Потреби постраждалих від торгівлі людьми, які слід враховувати при здійсненні з ними соціальної роботи

Будь-який вид експлуатації, перш за все, передбачає здійснення насильства над особою, яке має негативні наслідки. Ці чинники можуть діяти як поєднано, так і окремо:

- ❑ фізичне насильство негативно впливає на фізичне здоров'я;
- ❑ сексуальне насильство — на репродуктивне здоров'я;
- ❑ психологічне насильство — на психічне здоров'я;
- ❑ примушування до вживання наркотиків та алкоголю призводить до формування залежності від психотропних речовин;
- ❑ соціальні обмеження та маніпулювання призводять до погіршення соціального статусу;
- ❑ економічна експлуатація і боргова залежність спричинює погіршенню матеріального становища;
- ❑ залучення до вчинення правопорушень призводить до порушення правової безпеки;
- ❑ експлуатація та негативні умови погіршують гігієну праці та умови проживання;
- ❑ небезпека, пов'язана з ізоляцією постраждалих, призводить до порушення як фізичного, так і психічного здоров'я.²⁶

Враховуючи індивідуальні особливості постраждалих від торгівлі людьми, форми і види експлуатації, яким вони піддавались, та реакції на них кожної постраждалої людини, практика надання реабілітаційних послуг все ж дозволяє узагальнити перелік базових потреб таких осіб, зокрема:

- ❑ постраждалим слід гарантувати реалізацію права на надання безпечного проживання, психологічну, медичну, соціальну, юридичну допомогу, компенсацію матеріальної і моральної шкоди, що є вкрай необхідним для жертв будь-якого виду експлуатації;

²⁶ Посібник МОМ з питань надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми. К.: Тютюкін, 2009.

- ❑ оскільки часто постраждали не в змозі сплатити послуги юриста, необхідною умовою здійснення їх соціального обслуговування має бути забезпечення повноцінного захисту їх прав;
- ❑ враховуючи, що неприйняття родиною, відчужене ставлення оточуючих може штовхнути особу, яка постраждала від торгівлі людьми, на нові ризиковані кроки, щоб налагодити власне життя, об'єктом соціальної роботи при наданні допомоги постраждалим повинно бути також їх близьке соціальне оточення (подружжя, діти, батьки та, за необхідності, близькі родичі).

Отже, основними послугами, якими має бути забезпечена кожна особа, постраждала від торгівлі людьми, є:

- ❑ забезпечення доступу до безкоштовної медичної допомоги з урахуванням особистісних потреб (соціально-медичні послуги);
- ❑ матеріальна допомога та забезпечення, за необхідності, притулку (соціально-економічні та соціально-побутові послуги);
- ❑ зняття стресу та допомога у відтворенні задовільного психологічного стану (психологічні послуги);
- ❑ відновлення статусу особи у суспільстві (юридичні та соціально-педагогічні послуги) тощо.

Також при наданні соціальних послуг постраждалим від торгівлі людьми, серйозної уваги заслуговують питання, що стосуються їх віку, статі та гендерних особливостей.²⁷

9.1. Особливі потреби жінок, постраждалих від торгівлі людьми

Зважаючи на те, що найбільш поширеними формами експлуатації жінок в ситуації торгівлі людьми є примусова праця та сексуальна експлуатація, при наданні соціальних послуг слід враховувати вплив перелічених подій на їх як фізичне, так і психологічне здоров'я.

Необхідно враховувати, що через пережиті події жінкам, які постраждали від сексуальної експлуатації, особливо притаманні почуття сорому, ганьби, провини та безнадії.

Психологічна допомога у такому випадку необхідна не лише для запобігання виникненню непорозумінь та конфліктів з оточенням, а й

²⁷ Врахування віку, стану і спеціальних потреб постраждалих від торгівлі людьми при наданні їм необхідної допомоги визначено також пунктом 2 ст.13 Закону України «Про протидію торгівлі людьми».

для надання порад із розв'язання соціальних та психологічних проблем формування адекватної самооцінки, повернення контролю над власним життям тощо.

Також майже всі постраждали жінки мають погіршення загального стану здоров'я, крім того, майже 90 відсотків з них страждають на різноманітні статеві хвороби (у тому числі ВІЛ/СНІД) та мають проблеми внаслідок вживання ПАР²⁸.

Отже, вкрай важливо забезпечити таку особу не лише фаховою медичною допомогою, а й соціально-медичними послугами (посередництво в здійсненні профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів; консультації з питань збереження і зміцнення здоров'я; формування ідеології здорового способу життя й подолання шкідливих звичок; сприяння в підтримці та охороні здоров'я тощо).

Крім того, оскільки серед міфів, що міцно укорінилися в свідомості людей, є той, що жінка, яка повертається після ситуації торгівлі людьми — проститутка, яка отримувала задоволення та великі гроші, соціальними послугами має бути охоплене і близьке соціальне оточення постраждалої.

Толерантність та конфіденційність надання допомоги жінкам, зокрема постраждалим від сексуальної експлуатації, є ключовою вимогою для запобігання повторної віктимізації постраждалих.

Недотримання цієї вимоги з боку надавачів соціальних послуг може призвести до серйозних, інколи фатальних, наслідків, таких як самогубство жінки через стигматизацію та суспільний осуд.

9.2. Особливі потреби чоловіків, постраждалих від торгівлі людьми

Оскільки чоловіки, постраждалі від торгівлі людьми, за гендерною особливістю, не так відкрито визнають себе жертвами, при наданні допомоги вони потребують особливого підходу.

Навіть визнавши себе постраждалим, чоловік соромиться звертатися за допомогою, вважаючи це ще більшим приниженням. Тому багато з них, свідомо чи несвідомо, применшують ступінь перенесених фізичних і психологічних страждань, вважають за необхідне забути про ситуацію приниження, експлуатації, знущань.

²⁸ Рекомендації з надання послуг в галузі репродуктивного і сексуального здоров'я в Україні жінкам, які потерпіли від торгівлі людьми: лікування ІПСШ/ІРС, 2005 (Перше видання).

Зважаючи на те, що чоловіків здебільшого використовують для виконання тяжкої фізичної праці, пов'язаної з поганими соціально-побутовими умовами, порушенням техніки безпеки, відсутністю засобів захисту праці та належного харчування, основними їх потребами буде забезпечення відповідного медичного обстеження та лікування.

Потреба в лікуванні є базовою для цих постраждалих ще й тому, що різке погіршення здоров'я не дозволяє їм улаштуватися на роботу, пройти курси перенавчання тощо, а ситуація торгівлі людьми для чоловіків зазвичай і була спричинена саме пошуком роботи.

Допомоги у вирішенні психологічних проблем потребують 100 відсотків постраждалих чоловіків, але не всі вони усвідомлюють потребу в професійній психологічній допомозі. Однак навіть за умови надання професійної допомоги психолога вони потребують підтримки та розуміння рідних і близького соціального оточення.

Психологічні проблеми постраждалих від торгівлі людьми чоловіків, на відміну від жінок, залежать не лише від перенесеного насильства, а й від того, що вони не виконали свою стереотипну гендерну роль «годувальника» родини. Повертаючись додому без грошей, маючи при цьому проблеми зі здоров'ям, вони розуміють, що поставили свою сім'ю в ще скрутніше становище, і через це втрачають віру в себе та свої можливості.

Враховуючи, що причиною потрапляння чоловіка в ситуацію торгівлі людьми, як правило, є, відсутність заробітку для забезпечення сім'ї необхідними умовами для повноцінного існування, заходи їх реабілітації обов'язково повинні включати послуги з перекваліфікації та працевлаштування, адже для більшості з них найголовнішою є потреба віддати борги та забезпечити свою родину. А допомогти якому-небудь повернути собі почуття самоповаги, значимості, здатності керувати своїм життям може забезпечити стабільна робота або відкриття власної справи.

Значна частина чоловіків, постраждалих від торгівлі людьми, потребують спілкування між собою («зустрічатися з такими ж чоловіками»). Це пов'язано з їх відчуттям відірваності від соціуму «успішних» чоловіків та зневажливим (удаваним чи реальним) ставленням оточення до них як до невдах. Отже, важливим аспектом при наданні соціальної допомоги чоловікам є організація груп взаємодопомоги.

Значна частина чоловіків після повернення мають проблеми в родині. Навіть ті, хто не мав проблем у спілкуванні з рідними, визначають

проблему конфліктів у сім'ї як одну із головних для чоловіків, які повертаються після роботи з-за кордону²⁹.

Отже, як при наданні допомоги жінкам, які постраждали від торгівлі людьми, так і при наданні соціальних послуг постраждалим чоловікам, обов'язковим завданням соціального працівника має бути здійснення соціальної роботи з сім'єю.

9.3. Особливі потреби дітей, постраждалих від торгівлі людьми

Незалежно від форми експлуатації, практично всі діти, які потрапляють у ситуацію торгівлі людьми, мають серйозні проблеми зі здоров'ям і потребують як медичної, так і психологічної (а в деяких випадках — і психіатричної) допомоги, а соціальна робота з такою дитиною можлива лише тоді, коли відновлене її фізичне здоров'я і вона психологічно готова до отримання допомоги.

Враховуючи особливі потреби дітей, вкрай важливо, щоб як медична, так і психологічна допомога була надана їм відразу після отриманої травми.

Велике значення для ефективності реабілітаційних програм має оцінка ризиків та кроків самою дитиною, можливість влаштування в сім'ю (рідну чи прийомну) або іншу інституцію, яка буде сприйматися нею позитивно.

Необхідно також враховувати, що дитина, яка довгий час перебувала в ситуації торгівлі людьми (довгий час жила на вулиці або в закритому приміщенні), має розлади активності, низький рівень запам'ятовування (у тому числі внаслідок неповноцінного харчування, вживання алкоголю чи наркотиків), розлади когнітивної функції (проблеми в прийнятті рішень), дефіцит мовлення; погану поведінку тощо³⁰.

Важливим також є формування позитивної моделі сімейного життя і стосунків між чоловіком та жінкою у юнаків та дівчат, які постраждали від сексуальної експлуатації. Необхідно навчити їх вірити не лише в себе, а й в інших, будувати позитивні взаємини, уникати маніпуляцій.

²⁹ При визначенні особливих потреб постраждалих чоловіків, окрім результатів опитування, використано підсумковий звіт МОМ (лютий 2007 р.). Оцінка потреб чоловіків, потерпілих від торгівлі людьми. 2006 р.

³⁰ Довідник з реабілітації та реінтеграції дітей, постраждалих від торгівлі людьми, та проведення наради з випадку (кейс-конференції) / Укл. Ігнат'єва А.М., Кальбус О.В., Мручковська Е.М. — Київ-Чернівці: Книги — XXI, 2010

Реакції постраждалих від торгівлі людьми та допоміжні заходи при наданні допомоги³¹

Реакції на досвід торгівлі людьми	Яким чином реакції можуть проявлятися під час надання допомоги	Допоміжні заходи у відповідь на негативні реакції
Страх, відсутність безпеки, тривога	Відсутність бажання бачитися з людьми, виходити на вулицю чи бути наодинці; тремтіння, страх, аритмія; безсоння й нічні жахи; труднощі з концентрацією уваги, неспроможність спокійно вислухати.	Вжиття заходів для гарантії безпеки; розповідь про ці заходи і переконання в тому, що було вжито усіх заходів безпеки; гарантування конфіденційності і нерозголошення інформації про місце перебування постраждалого; супроводження у випадках від'їзду з притулку або поїздок у справах.
Недовіра до інших	Упереджене ставлення до того, хто надає послуги і до пропозицій про допомогу; небажання розголошувати будь-яку інформацію, надавати правдиву інформацію; труднощі у стосунках з людьми, які підтримують постраждалих, співмешканцями, іншими людьми, сім'єю тощо.	Терпіння і наполягання на розвитку стосунків; безумовне надання практичної допомоги і моральної підтримки; з'ясування потреб і стану потерпілого.
Недовіра до самого себе, низька самооцінка	Бездіяльність, труднощі у прийнятті рішень або недовіра до рішень інших людей; труднощі у плануванні будь-яких дій щодо майбутнього; надзвичайна чутливість або надзвичайна здатність реагувати на інших людей та на зовнішній вплив.	Постановка нескладних завдань; короткотермінових цілей; заохочення невеликих успіхів; підкреслювання досягнень.

³¹ Посібник МОМ з питань надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми. К. : Тютюкін, 2009.

Самозвинувачення, відчуття провини, сорому	Неможливість дивитися у вічі іншій людині і висловлювати свою думку; труднощі з розповіддю про події та описом своїх почуттів; небажання йти на огляд до лікарів, брати участь в групових чи інших заходах.	Переконування: те, що сталося, не є виною постраждалого, нагадування, що торгівля людьми є злочином, від якого постраждало багато людей і він/вона не єдиний/а; наголос на його/її мужності у надзвичайних обставинах.
Злість на себе та інших	Прояви ворожості або жорстокості стосовно тих, хто надає підтримку або інших людей (наприклад, співмешканців, сім'ї); завдання собі фізичної шкоди; саботування позитивного процесу відновлення психічного стану; надмірна емоційність; звинувачення інших; відмова співпрацювати або невдячність.	Терпіння; спокійна реакція на прояви ворожості; відсутність реакції на злість, ворожість чи прояв розчарування; вживання обдуманих заходів для гарантії безпеки людини; вживання необхідних заходів для забезпечення безпеки інших.
Провали в пам'яті, роздвоєння особистості	Неспроможність згадати деталі чи події минулого повністю; зміна думки про минулі події; небажання відповідати чи ставити запитання.	Незасудження постраждалого, утримання від коментарів, тиску на людину чи надокучливості; розуміння, що інколи люди прагнуть забути деякі факти — це має для них надзвичайно велике значення.
Ізоляція, самотність	Відчуття суму, депресії, відокремлення від інших, бездіяльність, апатія; егоцентризм; думка, що ніхто не зможе зрозуміти їхню ситуацію.	Пропозиція зателефонувати сім'ї (або іншим чином з нею зв'язатися), друзям, надання можливості участі в індивідуальній або груповій діяльності; планування завдання чи події.
Залежність, підлабузництво чи самозахист	Нездатність або небажання ухвалювати рішення; бажання догодити; піддавання сторонньому впливу; неспроможність самовизначитись або визначити власні пріоритети; постійні нарікання; відмова або небажання приймати допомогу, зважати на поради.	Постановка нескладних завдань; визначення легкодосяжної мети; переконування бути впевненим у своїх можливостях і здібностях; запобігання виникненню залежності (надання особі можливість вибирати, коли і як (або чи взагалі) вона хоче отримати допомогу/ чи хоче, щоб йому/їй надали таку допомогу).

10. Надання центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді соціальної допомоги постраждалим від торгівлі людьми

Оскільки обставини, спричинені торгівлею людьми, після підписання Закону «Про протидію торгівлі людьми», також віднесено до обставин, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність, наслідки яких особа не може подолати самостійно (до складних життєвих обставин),³² надання центрами СССДМ допомоги постраждалим від торгівлі людьми здійснюється на підставі нормативно-правових документів, що регламентують надання допомоги сім'ям, дітям та молоді, які опинилися у складних життєвих обставинах.³³

10.1. Виявлення постраждалих від торгівлі людьми

Виявлення центрами СССДМ осіб, які постраждали від торгівлі людьми, може здійснюватись:

- ☐ у разі звернення такої особи за допомогою до центру СССДМ;
- ☐ у випадку звернення/надання інформації від близького оточення особи, яка постраждала від торгівлі людьми;
- ☐ при здійсненні соціального інспектування сім'ї чи особи, щодо якої надійшло повідомлення як про таку, що опинилася у складних життєвих обставинах, зумовлених іншими причинами;
- ☐ при зверненні особи на «Телефон Довіри»;

³² Відповідно до абзацу 2 ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги», *складні життєві обставини* — це обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, обставини, спричинені наслідками від торгівлі людьми, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, мало-забезпеченість, психологічний чи психічний розлади, стихійне лихо, катастрофа тощо).

³³ Одним з основних нормативно-правових актів, що регламентує діяльність центрів СССДМ, є Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» та Постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.04 №1126 «Про заходи щодо вдосконалення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю», якою затверджено Загальне положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

- ❑ при здійсненні роботи в межах спеціалізованого формування «Мобільний консультаційний пункт соціальної роботи» (МКП) тощо.³⁴

До центру СССДМ також може надійти повідомлення від інших суб'єктів щодо виявленої особи, яка постраждала від торгівлі людьми.³⁵

При здійсненні заходів з протидії торгівлі людьми (зокрема щодо виявлення постраждалих), слід також враховувати роботу спеціалізованих формувань «Телефон Довіри», адже саме на «Телефон Довіри» може зателефонувати особа, яка постраждала від торгівлі людьми, враховуючи, що основними перевагами такого звернення є:

- ❑ простота та доступність у встановленні контакту;
- ❑ забезпечення анонімності та конфіденційності;
- ❑ можливість у будь-який час перервати розмову.

Оскільки до основних завдань та функцій зазначеного спеціалізованого формування, окрім здійснення психологічного та інформаційного консультування, належить здійснення (за потреби) переадресації абонентів до фахівців та служб інших організацій та установ, важливим є створення та постійне оновлення банку даних про суб'єктів, що працюють у сфері протидії торгівлі людьми, які є компетентними у даній проблемі та більш повно й кваліфіковано можуть задовольнити запити.

10.2. З'ясування факту наявності ситуації торгівлі людьми

З'ясування спеціалістами центру СССДМ факту наявності ситуації торгівлі людьми може здійснюватись шляхом:

- ❑ спостереження — безпосереднього візуального і слухового сприймання поведінки людини;³⁶

³⁴ При здійсненні соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю особливу увагу слід звертати на осіб, які можуть належати до основних груп ризику торгівлі людьми, перелік яких наведено в розділі «Причини торгівлі людьми та основні групи ризику».

³⁵ Інформація про постраждалу особу може надходити від правоохоронців, представників медичних установ, інших урядових та неурядових організацій, інших установ, таких як церкви, релігійні структури, організації, що захищають права людини, окремих осіб: інших постраждалих, родичів або друзів постраждалих, клієнтів осіб, які були продані для сексуальної експлуатації тощо.

³⁶ Особливості поведінки постраждалих від торгівлі людьми наведено в розділі «Психологічні портрети постраждалих від торгівлі людьми».

- ❑ опитування — відповіді особи на поставлені їй питання;³⁷
- ❑ бесіди — спілкування з особою;³⁸
- ❑ анкетування — заповнення бланка опитувальника;
- ❑ тестування — виконання особою стандартизованих завдань, що дозволяють виміряти деякі психофізичні та особистісні характеристики, знання, вміння, навички особи.³⁹

При з'ясуванні факту наявності ситуації торгівлі людьми, необхідно враховувати наступне:

- ❑ у багатьох випадках особи, які потрапили в ситуацію торгівлі людьми, можуть бути не готовими ідентифікувати себе як постраждалих;
- ❑ через пережиті події жертви торгівлі людьми часто страждають на занижену самооцінку та почуття безнадії, а для постраждалих від сексуального насильства особливо типові почуття сорому, ганьби та провини;
- ❑ особи, які постраждали від експлуатації, часто мають розлади фізичного та психічного здоров'я;
- ❑ постраждалим часто важко знайти спільну мову з найближчим оточенням, зокрема дорослими членами родини та власними дітьми, через вимушену тривалу відсутність і відокремленість від життя родини у період перебування в ситуації торгівлі людьми;
- ❑ деякі постраждалі після повернення стикаються навіть з фактом позбавлення прав на житло чи батьківських прав через вимушену тривалу відсутність;
- ❑ реакції на торгівлю людьми є суто індивідуальними, адже кожен, хто стає об'єктом торгівлі людьми, наражається на різні ризики для здоров'я;
- ❑ постраждалі від торгівлі людьми часто виявляють симптоми, пов'язані з посттравматичною реакцією, які зберігаються протягом тривалого часу або можуть проявитися через роки;
- ❑ стрес у постраждалих може бути реакцією на реальну загрозу: помсту злочинців або образу з боку інших людей, у тому числі і членів родини;

³⁷ З'ясування факту торгівлі людьми також здійснюється шляхом опитування спеціалістів закладів, установ, організацій (у тому числі тих, від яких надійшло повідомлення щодо виявленої особи, яка постраждала від торгівлі людьми).

³⁸ Може передбачати спілкування, у тому числі, з членами сім'ї та близьким оточенням особи.

³⁹ Тестування здійснюється з метою з'ясування стану психіки особи, розвиненості умінь, підготовленості до виконання поставлених завдань, готовності до змін тощо.

- ❑ серед найбільших труднощів, пов'язаних з наданням допомоги постраждалим від торгівлі людьми, є їх нездатність довіряти іншим і самому собі, почуття втрати контролю над власним життям, втрата контролю над власним тілом і над тим, що може з ним статися (наприклад, внаслідок сексуального насильства, трудової експлуатації у небезпечних умовах тощо);
- ❑ серйозну увагу заслуговують питання, що стосуються статі та гендерних особливостей.⁴⁰

На початку здійснення соціальної роботи з постраждалими від торгівлі людьми, необхідно:

- ❑ надати інформацію про послуги, якими може забезпечити центр СССДМ;
- ❑ пояснити, як буде використана надана особою інформація;
- ❑ переконатися в тому, що особа розуміє положення про добровільність отримання чи відмови від отримання послуг (у тому числі, що відповіді на опитування є також добровільними, і є розуміння, що вона/він не зобов'язана/ий відповідати на запитання, які є болючими або неприємними);
- ❑ пояснити, що чим більше інформації надасть людина, тим краще буде забезпечена допомога;
- ❑ пояснити, що у випадку, коли центр СССДМ не зможе надати всієї необхідної допомоги, особу буде перенаправлено до закладів, установ, організацій тощо, якими потрібна допомога може бути забезпечена.

Також при наданні допомоги постраждалим від торгівлі людьми, необхідно визначити причини, через які постраждалі поведуться певним чином. Це допоможе зрозуміти, як найкраще надавати допомогу та оцінити причини, через які постраждалі можуть відмовлятися від допомоги або рекомендацій спеціалістів.

⁴⁰ Зважаючи на те, що постраждалими можуть бути як жінки, так і чоловіки, а досвід пережитого ними зазвичай відрізняється, при здійсненні соціальної роботи необхідно враховувати як особливості їх потреб, так і особливості інтересів

10.3. Здійснення соціального інспектування⁴¹

Обов'язковою умовою перевірки наявності в особи складних життєвих обставин є здійснення центрами СССДМ соціального інспектування з метою вивчення причин, що призвели до виникнення життєвого неблагополуччя та з'ясування можливості особи до самостійного вирішення проблем, яке також повинно здійснюватись і в разі отримання повідомлення про особу, яка постраждала від торгівлі людьми.

Порядок здійснення центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді соціального інспектування сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, затверджено наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 27.05.2010 р. №1480, відповідно до статті 11 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю».⁴²

Даний документ визначає етапи, умови та результати здійснення соціального інспектування сімей, дітей та молоді, стосовно яких надійшла інформація про перебування у складних життєвих обставинах та передбачає визначення потреб для подальшого планування роботи щодо подолання наслідків, спричинених життєвим неблагополуччям.

Однак, при здійсненні соціального інспектування особи, яка постраждала від торгівлі людьми, як і при наданні їй допомоги, необхідно особливо дотримуватись забезпечення конфіденційності інформації щодо такої особи, оскільки окрім життєвого неблагополуччя, отриманого перебуванням у ситуації торгівлі людьми, особа ще й стала об'єктом тяжкого злочину та може постраждати від помсти злочинців.

Особливого підходу потребує здійснення соціального інспектування постраждалих від торгівлі людьми, які не мають постійного місця

⁴¹ **Соціальне інспектування** — система заходів, спрямованих на виявлення, здійснення аналізу, нагляду за умовами життєдіяльності сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, моральним, фізичним і психічним станом дітей та молоді, оцінку їх потреб, контроль за дотриманням державних стандартів і нормативів у сфері соціальної роботи.

⁴² Відповідно до зазначеного Порядку, соціальне інспектування передбачає з'ясування наявності складних життєвих обставин сім'ї чи особи, вивчення причин, що призвели до їх виникнення, проведення первинної оцінки потреб та визначення необхідності здійснення соціального обслуговування. Крім того, до соціального інспектування належить вжиття негайних заходів для усунення реальної загрози життю і здоров'ю осіб, які не можуть захистити себе від насильства або жорстокого поводження, забезпечення їхніх прав на своєчасну допомогу, контроль за дотриманням державних стандартів і нормативів у сфері соціальної роботи.

проживання, або які втратили житло внаслідок перебування в ситуації торгівлі людьми.

Зокрема, у випадку відсутності фактичного місця проживання особи, яка постраждала від торгівлі людьми, заповнюються:

- ❑ пункти, що стосуються:
 - П.І.Б особи; місця її фактичного проживання;⁴³
 - дати початку та закінчення інспектування;
 - складу сім'ї (у разі її наявності);
 - додаткових фактів, встановлених на час обстеження щодо причин, які призвели до виникнення складних життєвих обставин;
- ❑ пункти 1.5 – 1.10:
 - короткий опис ситуації (проблем) зі слів особи;
 - ставлення особи до співпраці з відповідними установами/організаціями щодо подолання складних життєвих обставин;
 - висновок;
 - рекомендації;
 - примітки.⁴⁴
- ❑ розділ II акта соціального інспектування.

Слід враховувати, що при відсутності постійного місця проживання особи, яка постраждала від торгівлі людьми, соціальне інспектування здійснюється лише спеціалістами центру СССДМ шляхом спілкування з особою та направлення запитів і звернень до відповідних закладів, установ, організацій стосовно з'ясування обставин щодо даної особи.

Під час здійснення соціального інспектування також вживаються заходи для усунення реальної загрози життю і здоров'ю постраждалих осіб.

При виявленні центрами СССДМ постраждалих від торгівлі людьми, повідомляються (за згодою особи) також відповідні органи та установи, визначені законодавством як уповноважені з питань протидії торгівлі людьми.

При цьому, у разі виявлення дитини, постраждалої від торгівлі людьми, обов'язково повідомляються органи захисту прав дитини.

⁴³ У даному випадку в пункті акта соціального інспектування, який стосується місця проживання, зазначається про відсутність місця фактичного проживання особи.

⁴⁴ Розділ I Акта соціального інспектування.

10.4. Здійснення соціального обслуговування⁴⁵

Підставою для здійснення соціального обслуговування є:

- ❑ звернення особи, яка постраждала від торгівлі людьми за отриманням певного виду послуг;
- ❑ направлення постраждалої особи іншими суб'єктами соціальної роботи (у тому числі міжнародними чи громадськими організаціями, органами державної виконавчої влади чи органами місцевого самоврядування тощо) для надання, у межах компетенції, необхідної допомоги;
- ❑ результати соціального інспектування (після вивчення причин, що призвели до виникнення складних життєвих обставин та аналізу життєдіяльності особи з урахуванням факторів, що негативно на неї впливають, чи можуть вплинути).

Соціальне обслуговування центрами СССДМ здійснюється:

- ❑ за місцем проживання особи (вдома);
- ❑ в реабілітаційних установах та закладах;
- ❑ в установах та закладах денного, тимчасового або постійного перебування (у тому числі в інтернатних установах та закладах);
- ❑ в інших закладах соціальної підтримки.⁴⁶

Соціальне обслуговування сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, здійснюється через надання **соціальних послуг** — комплексу правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя⁴⁷.

Перелік та визначення соціальних послуг, які повинні надаватися при здійсненні соціального обслуговування сім'ям та особам, які опи-

⁴⁵ **Соціальне обслуговування** — система соціальних заходів, спрямованих на сприяння, підтримку і надання послуг сім'ям, дітям та молоді з метою подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримку соціального статусу та повноцінної життєдіяльності (Пункт 5 Ст. 1 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»).

⁴⁶ Абзац 3 Ст. 5 Закону України «Про соціальні послуги».

⁴⁷ Пункт 1 Ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги».

нилися у складних життєвих обставинах, дає Закон України «Про соціальні послуги».⁴⁸

Формами роботи центрів СССДМ при наданні соціальних послуг постраждалим від торгівлі людьми можуть бути:

- **індивідуальна робота**, що полягає у вирішенні проблеми з метою надання підтримки і створення ситуації, що спрямовує особу, яка опинилася у складних життєвих обставинах, на розгляд пробле-

⁴⁸ Відповідно до ст. 5 Закону України «Про соціальні послуги», при здійсненні соціального обслуговування сім'ям та особам, які опинилися у складних життєвих обставинах надаються:

соціально-побутові послуги — забезпечення продуктами харчування, м'яким та твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами, засобами малої механізації, здійснення соціально-побутового патронажу, виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів тощо;

психологічні послуги — надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад;

соціально-педагогічні послуги — виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, заінтересованих осіб;

соціально-медичні послуги — консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримання та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, працетерапії;

соціально-економічні послуги — задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій;

юридичні послуги — надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, які вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, адвокато́вська допомога, захист прав та інтересів особи тощо);

послуги з працевлаштування — пошук підходящої роботи, сприяння у працевлаштуванні та соціальне супроводження працевлаштованої особи;

послуги з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями — комплекс медичних, психологічних, інформаційних заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для реалізації права на професійну орієнтацію та підготовку, освіту, зайнятість;

інформаційні послуги — надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги); розповсюдження просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги); поширення об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг, формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-пропагандистські послуги) тощо.

ми та викликає бажання подолати життєві труднощі. До основних складових індивідуальної роботи належать встановлення первинної комунікації, вивчення та аналіз проблемної ситуації; визначення мети і завдань спільної роботи; корекція поведінки та взаємостосунків клієнта з соціальним оточенням тощо;

- **групова робота**, головною перевагою якої є здобуття особистісного досвіду поведінки в мікросоціумі, що допомагає усвідомити емоційний стан, почуття, сформувані готовності до відповідальності особистості за своє майбутнє життя. У практиці здійснення центрами СССДМ групової роботи існують такі види груп: групи відновлення, групи самодопомоги, групи взаємодопомоги тощо;
- **робота в громаді** — робота, що базується на взаємодії центрів СССДМ з представниками різних соціальних груп за місцем їх проживання або з групою людей, які мають спільні інтереси чи проблеми.

При наданні соціальних послуг постраждалим від торгівлі людьми слід приділяти увагу всім факторам, що можуть сприяти як підтримці особи, яка опинилася у складних життєвих обставинах, так і повноцінній її інтеграції в суспільство.

Особливої уваги при наданні соціальної допомоги потребують постраждалі від торгівлі людьми (як чоловіки, так і жінки), які мають дітей. Для цієї категорії осіб необхідні види послуг, що враховують роль матері чи батька та потреби дитини, яка знаходиться під її/його опікою.

За умови тривалої відсутності постраждалих через примусове утримання в ситуації торгівлі людьми після повернення така особа може потребувати послуг з відновлення батьківських прав.

Зважаючи на те, що постраждалими можуть бути як жінки, так і чоловіки, а досвід пережитого ними зазвичай відрізняється, при здійсненні соціальної роботи необхідно враховувати як особливості їх потреб, так і особливості інтересів.

10.5. Забезпечення соціального супроводу⁴⁹

Порядок здійснення центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді соціального супроводу сімей, дітей та молоді, які опинилися у складних жит-

⁴⁹ **Соціальний супровід** — вид соціальної роботи, спрямованої на здійснення соціальних опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу (пункт 8 ст. 1 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»).

тєвих обставинах, затверджено Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 25.04.2008 №1795. Даним Порядком визначено процедуру соціального супроводу, принципи⁵⁰, зміст⁵¹ та етапи⁵² його здійснення.

Соціальний супровід передбачає:

- ❑ здійснення соціальної допомоги, надання соціальних послуг та соціальної реабілітації⁵³ відповідно до потреб особистості та характеру самих проблем;
- ❑ соціальне виховання, що включає створення умов та проведення заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння загальнолюдських та спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування соціально-позитивних ціннісних орієнтацій;
- ❑ психологічну, соціальну та юридичну підтримку, призначенням якої є надання професійної посередницької допомоги у розв'язанні різноманітних проблем;
- ❑ консультування, у процесі якого виявляються основні напрями подолання складних життєвих обставин;

⁵⁰ Відповідно до пункту 1.4. Розділу I Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, затвердженого наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 25.04.2008 №1795 «Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах» (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 29.05.08 №471/15162), соціальний супровід базується на принципах:

- добровільності в прийнятті допомоги, активної участі сім'ї або особи в подоланні складних життєвих обставин;
- поваги до людини, визнання її цінності незалежно від реальних досягнень та поведінки особистості;
- реалізації першочергового права дитини на зростання та виховання в сім'ї;
- індивідуального та диференційованого підходу до кожної особи, кожної сім'ї з урахуванням їхніх потреб та особливостей;
- системності, комплексності, безоплатності, доступності соціальних послуг;
- толерантності та гуманізму, відповідальності за дотримання норм професійної етики;
- пріоритетності інтересів сім'ї в цілому й окремих її членів, збереження цілісності сім'ї.

⁵¹ Розділ II Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах.

⁵² Розділ III Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах.

⁵³ **Соціальна реабілітація** — вид соціальної роботи, спрямованої на відновлення основних соціальних функцій, психологічного, фізичного, морального здоров'я, соціального статусу сімей, дітей та молоді (Пункт 7 Ст. 1 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»).

- збереження, підтримку і захист здоров'я особи, сприяння у досягненні поставленої мети і розкритті її внутрішнього потенціалу тощо⁵⁴.

Соціальний супровід здійснюється на регулярній основі протягом певного періоду. Початковий термін його здійснення визначається індивідуально для кожної сім'ї або особи, але не повинен перевищувати шести місяців.⁵⁵ У разі необхідності термін здійснення супроводу може бути продовжено⁵⁶.

Однак, слід пам'ятати, що ефективний соціальний супровід не передбачає довгої тривалості в часі, адже при здійсненні соціального супроводу охоплюються одночасно всі проблеми, вирішення яких дасть змогу людині в подальшому долати труднощі самостійно (за допомогою власних засобів та можливостей).

Крім того, оскільки здійснення супроводу передбачає надання комплексу послуг для допомоги у вирішенні обставин, що призвели до життєвого неблагополуччя особи, завданням соціального супроводу обов'язково має бути активна участь самої особи у вирішенні своїх проблем,⁵⁷ а невиконання особою пунктів договору про здійснення соціального супроводу та недотримання рекомендацій спеціалістів щодо вирішення власних проблем, є однією з причин розірвання договору.⁵⁸

Також слід враховувати, що вирішення проблем особи одноособово центром СССДМ та протягом довготривалого терміну, призводить до

⁵⁴ Пункт 2.3. Розділу II Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах.

⁵⁵ Тривалість соціального супроводу залежить від гостроти проблем, рівня розвитку адаптаційного потенціалу членів сім'ї або особи, ступеня функціональної спроможності щодо самостійного подолання труднощів, рівня розвитку зв'язків із соціальним оточенням тощо.

⁵⁶ Пункт 3.3. Розділу III Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах.

⁵⁷ Абзац 1 пункту 1.4. Наказу Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 25.04.2008 №1795 «Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах», одним із принципів соціального супроводу передбачає принцип добровільності в прийнятті допомоги та активну участі особи в подоланні складних життєвих обставин.

⁵⁸ Припинення здійснення соціального супроводу не означає відмову у наданні допомоги. Соціальні послуги особі чи сім'ї можуть надаватись за їх безпосереднім зверненням до центру СССДМ (шляхом здійснення соціального обслуговування). Однак, у разі розірвання договору з сім'єю чи особою через невиконання умов соціального супроводу та за наявності в сім'ї/особи дітей, інформація (в обов'язковому порядку) подається до служб із захисту прав дитини.

споживацького ставлення з боку отримувача послуг та перекладання своїх власних проблем на оточуючих.

Зокрема, для реабілітації постраждалих від торгівлі людьми, при здійсненні соціального супроводу центрами СССДМ можуть надаватися такі соціальні послуги:

- ❑ інформаційні послуги: надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги), а саме про права особи на отримання допомоги та механізм реалізації цих прав; про інших надавачів послуг із зазначенням їх місцезнаходження, контактних телефонів, переліку послуг та можливих форм їх надання; про види державних гарантій та соціальних допомог, передбачених для окремих категорій населення;⁵⁹
- ❑ психологічні послуги: психологічна діагностика, спрямована на виявлення соціально-психологічних характеристик особистості; надання консультацій з питань психологічного здоров'я та поліпшення зв'язку з навколишнім середовищем; обговорення шляхів розв'язання соціальних та психологічних проблем; сприяння в запобіганні або вирішенні непорозумінь та конфліктів з близьким соціальним оточенням; організація та координація психотерапевтичних груп та груп взаємодопомоги; психологічна корекція та психологічна реабілітація;⁶⁰
- ❑ соціально-педагогічні послуги: проведення об'єктивної оцінки стану особи, постраждалої від торгівлі людьми; формування знань про шляхи вирішення ситуації, пов'язаної з торгівлею людьми та правила безпечної поведінки для зниження ризику повторного потрапляння в ситуацію торгівлі людьми; формування правової культури особи (правосвідомість, правомірна поведінка, правова активність) і відповідальності за своє життя (готовності отримувача послуг звертатись за допомогою до органів державної влади, громадських та міжнародних організацій) тощо.⁶¹

⁵⁹ У разі, якщо особа має чи може мати на них право відповідно до чинного законодавства. При цьому, звертатися за допомогою повинна сама особа, а роль центра СССДМ обмежується підготовкою клопотань і звернень та мотивуванням і навчанням особи здійснювати кроки до самостійного вирішення власних проблем.

⁶⁰ Ця послуга передбачає активну участь особи в роботі груп взаємодопомоги; виконання особою рекомендацій спеціаліста щодо налагодження міжособистісних контактів та вирішення конфліктів тощо.

⁶¹ Дотримання рекомендацій спеціаліста є також обов'язковою умовою для особи, якій надаються соціальні послуги.

Крім того, соціально-педагогічні послуги також передбачають налагодження стосунків з рідними та близьким соціальним оточенням, зокрема, здійснення роз'яснювальної роботи з близьким оточенням постраждалої особи з метою формування толерантного до неї ставлення; надання їм методичних порад та рекомендацій для подолання і виправлення допущених ними помилок, що травмують постраждалу особу тощо;

- ❑ соціально-медичні послуги: посередництво в здійсненні профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів; консультації з питань збереження і зміцнення здоров'я; формування ідеології здорового способу життя й подолання шкідливих звичок; формування сексуальної культури; профілактика туберкульозу, венеричних захворювань, ВІЛ/СНІДу; сприяння в підтримці та охороні здоров'я тощо;⁶²
- ❑ юридичні послуги: допомога в оформленні документів; надання консультацій з питань чинного законодавства (у тому числі щодо торгівлі людьми); здійснення захисту прав та інтересів особи; представлення інтересів постраждалих в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування, суді (у тому числі на відповідних стадіях кримінального процесу проти осіб, які причетні до ситуації торгівлі людьми); захист прав дитини (у тому числі представлення її інтересів перед третіми особами);⁶³
- ❑ соціально-економічні послуги: допомога в залученні додаткових ресурсів для задоволення матеріальних інтересів і потреб особи, яка перебуває у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі сприяння в наданні натуральної допомоги (забезпечення одягом та взуттям тощо); допомога в оздоровленні, сприяння в отриманні державних соціальних допомог, у наданні грошової допомоги, а також допомоги у вигляді грошових компенсацій; сприяння у працевлаштуванні та навчанні; посередництво в наданні гуманітарної допомоги тощо;⁶⁴

⁶² Відповідальне ставлення особи до поставлених завдань та дотримання рекомендованих заходів щодо підтримки та зміцнення здоров'я означає участь особи у вирішенні проблем.

⁶³ З боку спеціалістів ця послуга передбачає посередництво у вирішенні конкретних проблем, що потребують правової допомоги, участь особи при цьому є опосередкованою.

⁶⁴ Така допомога не повинна здійснюватись на постійній основі, оскільки загалом передбачає саме запезпечення предметами першої необхідності та гарантованими державою видами пільг і допомог для певних категорій населення.

- ❑ послуги з працевлаштування, що передбачають: інформування з питань працевлаштування; професійну орієнтацію, професійне навчання, перепідготовка та (або) підвищення кваліфікації та сприяння у започаткуванні власної справи.⁶⁵

Слід також пам'ятати, що при відкритті справи соціального супроводу, важливо правильно визначити мету його здійснення, основні завдання та план їх реалізації.⁶⁶

Зважаючи на те, що основними послугами, якими має бути забезпечена кожна особа, яка постраждала від торгівлі людьми, є:

- ❑ забезпечення доступу до безкоштовної медичної допомоги (з урахуванням особистісних потреб);
- ❑ матеріальна допомога та забезпечення (за необхідності) притулку;
- ❑ зняття стресу та допомога у відтворенні задовільного психологічного стану;
- ❑ відновлення статусу особи в суспільстві тощо,

метою соціального супроводу буде сприяння у вирішенні проблем, спричинених перебуванням особи в ситуації торгівлі людьми.

Враховуючи зазначене, основними завданнями центрів СССДМ при здійсненні соціального супроводу (з урахуванням індивідуальних потреб) повинно бути:

- 1) сприяння у здійсненні медичного обстеження та наданні необхідної медичної допомоги;⁶⁷

⁶⁵ Якщо з боку спеціалістів послуги з працевлаштування передбачають сприяння у вирішенні проблем, то завданням особи є активна участь у пошуку роботи.

⁶⁶ В Додатку 1 наведено приклади ситуації торгівлі людьми та визначення мети здійснення соціального супроводу, постраждалої особи і формування завдань та плану її реалізації.

⁶⁷ Завданням центрів СССДМ у даному випадку є: підготовка звернень та клопотань до медичних закладів та установ щодо безкоштовного медичного обстеження особи та надання їй необхідної медичної допомоги; соціально-медичне консультування щодо збереження та підтримки здоров'я; сприяння у здійсненні профілактичних та лікувально-оздоровчих заходів; проведення психологічного консультування, психодіагностики, психокорекції особи з метою відновлення її повноцінної життєдіяльності; консультування особи щодо ведення здорового способу життя, включаючи харчування та гігієну; негативних наслідків вживання психоактивних речовин (у тому числі алкоголю та ін'єкційного споживання наркотиків); статевого виховання (у тому числі надання знань щодо інфекційних хвороб, що передаються статевим шляхом (у т.ч. ВІЛ/СНІД) тощо.

- 2) забезпечення (у разі потреби) притулку;⁶⁸
- 3) забезпечення речами першої необхідності (сприяння у виділенні гуманітарної допомоги, зокрема: речі та взуття, засоби гігієни, продукти харчування (у тому числі забезпечення харчуванням) тощо);⁶⁹
- 4) допомога (у разі потреби) у придбанні чи відновленні документів, що посвідчують особу;⁷⁰
- 5) забезпечення отримання особою пільг та соціальних гарантій, передбачених законодавством для окремих категорій населення;⁷¹
- 6) налагодження стосунків з сім'єю та/чи близьким оточенням;⁷²
- 7) сприяння у працевлаштуванні.⁷³

Важливою умовою при здійсненні соціального супроводу є проміжне оцінювання ситуації (соціальне інспектування з метою моніторингу

⁶⁸ Притулок може бути забезпечено шляхом: направлення особи до закладу соціального обслуговування, координацію діяльності яких здійснює центр СССДМ, зокрема до центру соціально-психологічної допомоги, соціального центру матері та дитини, соціального гуртожитку для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (враховуючи потреби особи та межі компетенції закладу); залучення інших суб'єктів (закладів, установ та організацій різних форм власності) до вирішення даного питання; налагодження стосунків із сім'єю та близьким оточенням тощо.

⁶⁹ Завданням центрів СССДМ у даному випадку є підготовка звернень та клопотань до благодійних та громадських організацій щодо виділення гуманітарної допомоги (у тому числі одягу та взуття б/в); приватних підприємств, діяльність яких пов'язана з торгівлею та харчуванням; меценатів тощо; надання інформації про інших надавачів послуг із зазначенням їх місцезнаходження, контактних телефонів, переліку послуг та можливих форм їх надання; направлення постраждалої особи до інших закладів/установ та організацій для отримання необхідної допомоги.

⁷⁰ Це завдання передбачає підготовку звернень та клопотань до закладів та установ, до компетенції яких належить вирішення даного питання; представлення інтересів особи в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування тощо.

⁷¹ Надання інформації стосовно прав осіб, які постраждали від торгівлі людьми та послуг, які можуть бути їм надані; інформування та консультування щодо державних гарантій та соціальних допомог; підготовка звернень та клопотань до закладів та установ, до компетенції яких належить вирішення даного питання; представлення інтересів особи в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування тощо.

⁷² Формування навичок раціональних способів поведінки; формування відповідального батьківства; проведення роз'яснювальної роботи з близьким оточенням особи; залучення сім'ї до вирішення її проблем тощо.

⁷³ Пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні; професійна орієнтація; сприяння у професійному навчанні, професійному відборі, перепідготовці та (або) підвищенні кваліфікації; сприяння та допомога в започаткуванні справи.

ситуації особи, яка перебуває під соціальним супроводом). Результатом проміжного оцінювання може бути завершення або подовження терміну соціального супроводу).

При перегляді справи соціального супроводу слід враховувати:

- ☐ досягнення поставлених завдань;
- ☐ виконання плану реабілітації (з урахуванням його виконання отримувачем послуг);
- ☐ результати щодо досягнення поставленої мети.

У разі, якщо всі поставлені завдання було виконано, особа повинна бути знята із соціального супроводу, а подальша її підтримка (у випадку необхідності) повинна здійснюватись в межах соціального обслуговування.

Також соціальний супровід повинен бути припинений у випадку неодноразового безпідставного або систематичного невиконання умов договору та рекомендацій спеціалістів.

Особливу увагу слід звертати на проблеми, виявлені в ході здійснення соціального супроводу. Вирішення таких проблем обов'язково передбачає корекцію індивідуального плану роботи з особою (внесення змін шляхом перегляду першочергових завдань або внесення додаткових пунктів до запланованих дій).

Враховуючи особливі потреби постраждалих від торгівлі людьми та їх особистісні посттравматичні реакції, важливим при здійсненні соціального супроводу таких осіб є регулярний (бажано: після кожного виконаного завдання) перегляд запланованих дій з метою можливої їх корекції.

Після завершення соціального супроводу сім'я/особа в обов'язковому порядку інформується про способи соціальної підтримки, якими вона може скористатися в майбутньому.

За потреби робота з особою продовжується і після завершення соціального супроводу шляхом здійснення її соціального обслуговування (надання, за необхідності, відповідних соціальних послуг).

Основним моментом, який необхідно враховувати при наданні соціальних послуг постраждалим від торгівлі людьми, є залучення до надання допомоги закладів, установ та організацій усіх форм власності, до компетенції яких може належати надання допомоги таким особам (забезпечення механізму взаємодії).

Важливим документом щодо забезпеченні взаємодії з надання соціальних послуг є спільний Наказ Міністерства України у справах

сім'ї, молоді та спорту, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства транспорту та зв'язку України, Міністерства внутрішніх справ України та Державного департаменту з питань виконання покарань «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах», яким визначено механізм взаємодії, відповідальність та поновлення⁷⁴ кожного із зазначених центральних органів виконавчої влади та їх структурних підрозділів на місцях при здійсненні заходів з надання допомоги громадянам у разі виникнення обставин, що зумовлюють їх життєве неблагополуччя.⁷⁵

Однак, окрім суб'єктів соціальної роботи, визначених даним наказом, важливу роль у наданні допомоги постраждалим від торгівлі людьми можуть відігравати неурядові організації, зокрема ті, діяльність яких спрямована на надання допомоги постраждалим від насильства.

10.6. Надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми із забезпеченням притулку

Одним із важливих моментів при наданні соціальної допомоги постраждалим від торгівлі людьми, є їх тимчасове розміщення у притулок (за бажанням постраждалої особи та у разі відсутності житла), на строк до трьох місяців, який у разі необхідності може бути продовжено за рішенням місцевої державної адміністрації, зокрема в зв'язку з участю особи в якості постраждалого або свідка у кримінальному процесі до закладів цілодобового перебування.⁷⁶

Враховуючи, що серед закладів соціального обслуговування, методичне забезпечення та координацію яких здійснюють центри СССДМ, існують заклади цілодобового перебування, що надають допомогу

⁷⁴ Розділ 5 Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, затвердженого Наказом Мінсім'ямолодьспорту, МОЗ, МОН, Мінпраці, Мінтрансу, МВС та Держдепартаменту з питань виконання покарань від 14.06.2006 р. №1983/388/452/221/556/596/106.

⁷⁵ Важливим моментом при здійсненні взаємодії, визначеному даним Наказом, запроваджено направлення суб'єктами до ЦСССДМ інформації про виявлені сім'ї та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, та діяльність дорадчого органу, метою якого є забезпечення координації між суб'єктами при здійсненні такої роботи.

⁷⁶ Пункт 1.3. ст. 16 Закону України «Про протидію торгівлі людьми».

сім'ям та особам, які опинилися у складних життєвих обставинах,⁷⁷ особи, які постраждали від торгівлі людьми, за необхідності, можуть бути поселені до таких закладів, зокрема:

- з метою надання невідкладної комплексної допомоги (психологічних, соціально-побутових, соціально-педагогічних, соціально-медичних, інформаційних і юридичних послуг тощо) сім'ям з дітьми та особам, які опинилися у складних життєвих обставинах (у тому числі постраждалим від торгівлі людьми), для сприяння їх якнайшвидшому поверненню до нормальних умов життєдіяльності, в Україні діє мережа **центрів соціально-психологічної допомоги (ЦСПД)**;
- з метою проведення соціальної роботи, спрямованої на профілактику соціального сирітства, в Україні **функціонують соціальні центри матері та дитини**, що надають допомогу жінкам на сьомому-дев'ятому місяці вагітності та матерям з дітьми віком від народження до 18 місяців, які опинилися в складних життєвих обставинах, що перешкоджають виконанню материнського обов'язку, до яких, за необхідності, можуть бути поселені жінки, постраждалі від торгівлі людьми, які належать до зазначеної категорії отримувачів послуг;
- у **соціальних гуртожитках для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування** може надаватись допомога дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування віком від 15 до 18 років, та особам із їх числа віком від 18 до 23 років, постраждалим від торгівлі людьми.

10.7. Надання допомоги дітям, постраждалим від торгівлі людьми

У разі отримання інформації про дитину, яка постраждала, чи ймовірно постраждала від торгівлі людьми, центр СССДМ зобов'язаний невідкладно та із забезпеченням конфіденційності повідомити про це

⁷⁷ Межі компетенції, завдання та функції зазначених закладів соціального обслуговування регламентують постанови Кабінету Міністрів України, зокрема: від 12 травня 2004 року №608 «Про затвердження Типового положення про **центр соціально-психологічної допомоги**»; від 8 вересня 2005 року №878 «Про затвердження Типового положення про **соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування**»; від 8 вересня 2005 року №879 «Про затвердження Типового положення про **соціальний центр матері та дитини**».

місцеву державну адміністрацію, органи місцевого самоврядування, органи внутрішніх справ або органи прокуратури. Таке повідомлення надсилається також у разі існування підозри щодо причетності до торгівлі дітьми батьків дитини або осіб, які їх замінюють.⁷⁸

Дітей, постраждалих від жорстокого поводження (у тому числі, постраждалих від торгівлі людьми), здебільшого направляють до закладів соціального захисту: притулків для дітей та центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, які перебувають у сфері управління служб у справах дітей.⁷⁹

Спільним для закладів соціального захисту є не лише захист прав та соціально-психологічна реабілітація дітей, а й вирішення питання їх подальшого влаштування.⁸⁰

Дитину з ознаками жорстокого поводження, зокрема насильства чи ігнорування її основних потреб, що загрожують її здоров'ю, направляють до закладу охорони здоров'я, де їй надають необхідну медичну допомогу. Тимчасове влаштування такої дитини відбувається після отримання медичної допомоги.⁸¹

При цьому, роль центрів СССДМ при наданні допомоги дітям, постраждалим від торгівлі людьми, є у здійсненні соціальної роботи з близьким оточенням дитини, зокрема, з батьками або особами, які їх замінюють.

Також при наданні допомоги дітям зазначеної категорії слід пам'ятати, що максимально повна інформація про дитину та її близьке соціальне оточення дасть змогу більш ефективно організувати реабілітацію з урахуванням її особистих потреб.

⁷⁸ Ст.22 Закону України «Про протидію торгівлі людьми».

⁷⁹ Діяльність закладів соціального захисту дітей спрямована на тимчасове влаштування дітей віком від 3 до 18 років, які опинилися в складних життєвих обставинах, та надання їм необхідної допомоги.

⁸⁰ Положення про зазначені заклади затверджено постановами Кабінету Міністрів України: від 28.01.04 №87 «Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей» та від 09.06.97 №565 «Про затвердження Типового положення про притулок для дітей».

⁸¹ Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик / Авт.: Волинець Л. С., Гурковська Л. П., Савчук І. В. — К.: ТОВ К.І.С., 2011.

Додаток

Рекомендації щодо здійснення соціального супроводу постраждалих від торгівлі людьми¹

Ситуація торгівлі людьми (приклад №1)

За допомогою звернулась вагітна вісімнадцятирічна жінка на ім'я Ірина, яка постраждала від торгівлі людьми.

Ірина народилася в м. Хабаровську Російської Федерації, де і проживала разом зі своїми батьками. Коли їй виповнилось 4 роки, батьків дівчини було позбавлено батьківських прав та примусово (за рішенням суду) виселено з займаної житлової площі, а Ірина з двома сестричками була поміщена до Хабаровського дитячого будинку.

Згодом Ірину взяли під опіку громадяни України, які, переїхали на постійне місце проживання до України, коли дівчині виповнилось 7 років.

Родина була забезпечена і соціально-побутові умови проживання Ірини були задовільними. Дівчина добре навчалась у школі, неодноразово була учасницею мистецьких конкурсів місцевого, регіонального та республіканського значень, де отримувала призові місця.

При цьому, психологічна ситуація в сім'ї для дівчини була вкрай тяжкою: опікун Ірини часто виїздив на заробітки до Росії, а з боку названої матері над дівчиною вчинялось насильство (постійні сварки, приниження, фізичне насильство).

В 2007 році опіку над дитиною було припинено в зв'язку зі станом здоров'я опікунів, а дівчину поставлено на облік служби у справах дітей, як дитину, позбавлену батьківського піклування. В цьому ж році Ірина вступила до коледжу та проживала в студентському гуртожитку.

Оскільки на період літніх канікул дівчина залишилась без матеріального забезпечення, Ірина погодилась на пропозицію жінки на ім'я Ольга (з якою вона нещодавно познайомилась) допомагати їй по догляду за її малолітньою донькою в м. Києві.

Однак в Києві Ірину (залякуванням та погрозами) було поселено на квартиру, де вже проживало троє неповнолітніх дівчат, яких разом з Іриною примушували займатись проституцією. Дівчата перебували під постійним наглядом сутенерів, з якими і розраховувались клієнти. Самостійно виходити в місто чи спілкуватись зі сторонніми особами дівчатам не дозволялось, а мінімальних коштів, які вони отримували, вистачало лише на харчування та засоби гігієни. При цьому дівчата постійно переживали психологічний тиск та погрози фізичної розправи.

Через деякий час Ірина, за допомогою одного з клієнтів, змогла втекти від сутенерів та на його кошти дістатися до міста, де вона проживала до потрапляння в ситуацію торгівлі людьми.

⁸² Ситуації торгівлі людьми наведено з досвіду роботи громадських організацій «Су-часник» (м. Чернівці) та «Донецька обласна ліга ділових і професійних жінок». Імена осіб, постраждалих від торгівлі людьми, наведених у прикладах, змінено.

Основними завданнями центру СССДМ на початку здійснення соціального супроводу Ірини повинно бути:

- 1) сприяння у наданні необхідної медичної допомоги:
 - *підготовка звернень та клопотань до медичних закладів та установ щодо безкоштовного медичного обстеження, надання жінці необхідної медичної допомоги та постановки на облік по вагітності;*
 - *проведення психологічного консультування, психодіагностики, психокорекції з метою відновлення повноцінної життєдіяльності особи;*
 - *консультування щодо ведення здорового способу життя, включаючи харчування та гігієну тощо;*
- 2) забезпечення притулку:
 - *направлення (в залежності від терміну вагітності) до центру соціально-психологічної допомоги або до соціального центру матері та дитини;²*
- 3) забезпечення речами першої необхідності (сприяння у виділенні гуманітарної допомоги, зокрема: речі та взуття, засоби гігієни, продукти харчування (у тому числі забезпечення харчуванням) тощо);
 - *підготовка звернень та клопотань до благодійних та громадських організацій щодо виділення гуманітарної допомоги (у тому числі одягу та взуття б/в) та приватних підприємців, діяльність яких пов'язана з торгівлею та харчуванням тощо.*

Після надання першої необхідної допомоги повинно бути здійснено проміжне оцінювання ситуації та заплановано подальші дії щодо повного вирішення проблем, спричинених ситуацією торгівлі людьми, зокрема:

- *вирішення питання щодо подальшого місця проживання;*
- *забезпечення отримання пільг та соціальних гарантій, передбачених законодавством щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування і осіб із їх числа; сімей з дітьми тощо (у тому числі з'ясування обставин щодо наявності житла за місцем походження).*

⁸³ У разі відсутності зазначених закладів соціального обслуговування та з метою забезпечення притулку, центр СССДМ зобов'язаний звернутись до органів виконавчої влади/місцевого самоврядування та/або неурядових організацій (у тому числі МОМ), до сфери діяльності яких належить здійснення заходів з протидії торгівлі людьми.

Ситуація торгівлі людьми (приклад № 2)

Оксана — особа з числа дітей-сиріт, 19 років, спеціальної освіти не має. Після закінчення інтернату неофіційно працювала різноробочою на приватних будівництвах. Жила у цивільному шлюбі з чоловіком, від якого народила дитину.

Хоча сімейні стосунки були досить складними, Оксана терпіла, сподіваючись, що в решті решт усе налагодиться.

Коли чоловік втратив роботу, Оксана не стала йому дошукати, і зайнялася пошуками підробітку. Якось подруга познайомила її з жінкою на ім'я Юлія. Нова знайома запропонувала їхати на заробітки до Москви. Буцімто вона сама так робить протягом кількох років, працює на ринку реалізатором і вже навіть спромоглася заробити на власну квартиру. Оксану така пропозиція дуже зацікавила, і, порадившись з чоловіком, вона вирушила разом із новою подругою до Москви.

На вокзалі до них приєдналася ще одна дівчина, Тетяна. Коли вже перетнули кордон, Юлія повідомила, що ситуація децю змінилася — ринок закрили. Проте, вона запевнила, турбуватися не варто, адже є краща робота — працювати в ескорті для супроводження багатих клієнтів на різні заходи. Така пропозиція Оксану дуже засмутила, але відмовитися вона не наважилася, оскільки грошей на зворотний квиток не було та ще Юлії вже встигла заборгувати — взяла у неї 500 гривень, щоб залишити чоловікові з дитиною.

У Москві дівчат зустрів приятель Юлії Дмитро, який відвіз їх на квартиру, після чого поїхав, замкнувши на ключ. Вечері з'явилася дівчина, яка розповіла, що усім тут управляє якийсь Андрій, котрий утримує декілька квартир для новіт, і що Юлія вже одержала від нього гроші та поїхала за новенькими.

Дівчата обурилися, адже вони домовлялися про зовсім іншу роботу і працювати пов'язми не будуть. Тоді незнайомка комусь зателефонувала, після чого приїхали двоє чоловіків, які побили дівчат і пригрозили, щоб ті не думали втікати. Потім пішли, не залишивши в квартирі ані харчів, ані ліків. Наступного вечора знову з'явилася незнайомка, але вже з клієнтом.

Через кілька днів Оксана наважилася запитати про гроші. На це їй відповіли, що спочатку вона повинна відпрацювати 1000 доларів, а вже потім буде отримувати 40 відсотків з кожного клієнта.

Клієнтів привозили або Дмитро, або Барбі (так назвалась незнайомка). Приблизно через місяць Таня знову запитала Андрія про гроші. За це дівчину побили, а через кілька днів вона зникла. Барбі сказала, що її викупив хтось із клієнтів. Тоді Оксана зовсім занепапа духом. Вона дуже сумувала за донькою, багато плакала, втратила сон, позано виглядала.

Коли в квартирі з'явилися дві інші дівчини, Оксана насмілилася просити відпустити її додому, запевняючи що буде мовчати і не вимагатиме ніяких грошей, тільки на квиток. Оскільки клієнти почали відмовлятися від неї, Барбі вдалося таки вмовити сутенера відпустити Оксану.

Цивільний чоловік приїзду Оксани не зрадив, а відразу почав вимагати зароблені гроші, звинувачував в тому, що вона їх сховала та докоряв тим, що доки вона розважалася, він сидів із дитиною.

Оксана намагалася виправдатися, розповіла як все було насправді, проте чоловік не тільки не повірив їй, а ще й звинуватив в тому, що вона сама все підстроїла, побив і вигнав разом із дитиною з дому. Перелякану дівчину пожаліла сусідка і пустила її до себе. Вона ж і порадила Оксані звернутися за допомогою.

Основними завданнями центру СССДМ при здійсненні соціального супроводу Оксани повинно бути:

- 1) забезпечення притулку:
 - *направлення до центру соціально-психологічної допомоги;³*
- 2) сприяння у наданні необхідної медичної допомоги:
 - *підготовка звернень та клопотань до медичних закладів та установ щодо безкоштовного медичного обстеження та надання жінці необхідної медичної допомоги;*
 - *проведення психологічного консультування, психодіагностики, психокорекції з метою відновлення повноцінної життєдіяльності особи тощо;*
- 3) забезпечення, у разі потреби, речами першої необхідності (сприяння у виділенні гуманітарної допомоги, продуктів харчування (у тому числі забезпечення харчуванням) тощо);
 - *підготовка звернень та клопотань до благодійних та громадських організацій щодо виділення гуманітарної допомоги (у тому числі одягу та взуття б/в) та приватних підприємців, діяльність яких пов'язана з торгівлею та харчуванням тощо;*
 - *надання інформації про інших надавачів послуг із зазначенням їх місцезнаходження, контактних телефонів, переліку послуг та можливих форм їх надання та направлення до інших закладів/установ та організацій для отримання необхідної допомоги;*
- 4) сприяння у працевлаштуванні:
 - *пошук підходящої роботи;*
 - *сприяння у професійному навчанні, професійному відборі, перепідготовці та (або) підвищенні кваліфікації;*
 - *сприяння та допомога в започаткуванні власної справи;*
- 5) сприяння у влаштуванні дитини до дитячої дошкільної установи:
 - *підготовка звернень та клопотань;*
- 6) налагодження стосунків з близьким соціальним оточенням:
 - *проведення роз'яснювальної роботи з цивільним чоловіком Оксани тощо;*

⁸⁴ у разі відсутності зазначеного закладу соціального обслуговування та з метою забезпечення притулку, центр СССДМ, зобов'язаний звернутись до органів виконавчої влади/місцевого самоврядування та/або неурядових організацій (у тому числі МОМ)

- 7) забезпечення отримання пільг та соціальних гарантій, передбачених законодавством щодо: дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування і осіб із їх числа; сімей з дітьми тощо:

— *підготовка звернень та клопотань до органів виконавчої влади/місцевого самоврядування.*

Після проведення зазначених заходів повинно бути здійснено проміжне оцінювання ситуації та заплановано подальші дії щодо повного вирішення проблем, спричинених ситуацією торгівлі людьми, зокрема, вирішення питання щодо подальшого місця проживання Оксани.

Ситуація торгівлі людьми (приклад № 3)

Дмитру Анатолійовичу 54 роки, одружений, має двох синів. Він єдиний годувальник в родині, його дружина тяжко хворіє на діабет, сини ще вчаться: один - у школі, другий - у ВУЗі.

Після збанкрутіння підприємства він був змушений заробляти як доведеться. Останнє місце роботи — крамниця з продажу велосипедів та мотоциклів. Там Дмитро Анатолійович познайомився з Віктором, котрий працював продавцем. Той співчував Дмитру Анатолійовичу, розповідав, що його мати теж тривалий час страждала на важку хворобу, давав гроші на ліки в борг.

Коли Дмитро Анатолійович в черговий раз залишився без роботи, Віктор запропонував поїхати разом на заробітки до Москви, де в нього є родичі.

Щоб мати можливість віддати борги, в першу чергу самому Віктору, Дмитро Анатолійович погодився. Дружина про всяк випадок дала адресу своєї далекої родички, яка проживає в Росії.

Вже на вокзалі Віктор несподівано заявив, що поїде трохи пізніше, бо начебто його дружина потрапила до лікарні. Він запевнив, що у Москві Дмитра Анатолійовича зустріне його родич і відвезе до працевдавця.

Дмитра Анатолійовича дійсно зустріли, посадили до мікроавтобуса і разом з чотирма заробітчанами кудись повезли. Їхали довго, дві-три години. Місце, куди їх привезли, представляло собою велику територію, огорожену високим парканом. Вийшов бригадир, який повідомив, що жити вони будуть тут, а займатимуться виготовленням тротуарної плитки. При цьому за огорожу виходити не можна, а їжу їм будуть привозити. Стосовно заробітної плати їм буде повідомлено через місяць.

Всього в цеху і на території в різний час знаходилося від 9 до 20 людей. Окрім робочих, було багато охоронців. Робочий день тривав 10-12 годин, спеціального одягу не видавали, важкі ємкості з розчином і плиткою пересували вручну, за технікою безпеки ніхто не слідував.

Згодом, коли Дмитро Анатолійович почав вимагати якусь частину заробітку, йому було роз'яснено, що його просто купили.

Дмитро Анатолійович пояснив, що вдома без ліків помирає дружина, що в нього залишилися купа боргів, за що його жорстоко побили. Потім знову били за відмову виходити на роботу. Він намагався втекти, але його втімали та знову жорстоко побили.

Щоб уникнути чергового побиття, Дмитро Анатолійович змушений був вийти на роботу, але йому стало зле. У відповідь на прохання викликати лікаря, почув, що краще його відразу вивезуть на цвинтар.

Через кілька днів Дмитро Анатолійович знепритомнів прямо в цеху. Коли він прийшов до тями, то побачив, що його кудись везуть на машині, а потім він опинився на вокзалі.

В речах, які знаходились поруч, він знайшов паспорт, в який було вкладено дві тисячі рублів. На квиток цього не вистачало. Тоді Дмитро Анатолійович відправив телеграму родичці дружини. Через день вона приїхала і забрала його до себе.

Там він трохи підлікувався (виявилося, що в нього струс мозку, отруєння хімікатами та опіки від кислоти). Потім жінка купила йому квиток та відправила додому.

Основними завданнями центру СССДМ на початку здійснення соціального супроводу повинно бути:

1) сприяння у наданні необхідної медичної допомоги:

- *підготовка звернень та клопотань до медичних закладів та установ щодо безкоштовного медичного обстеження та надання необхідної медичної допомоги;*
- *проведення психологічного консультування, психодіагностики, психокорекції з метою відновлення повноцінної життєдіяльності особи тощо;*

2) сприяння у виділення матеріальної допомоги:

- *підготовка звернень та клопотань до благодійних та громадських організацій щодо виділення гуманітарної допомоги тощо;*

3) забезпечення отримання пільг та соціальних гарантій, передбачених законодавством:

- *надання інформації про інших надавачів послуг із зазначенням їх місцезнаходження, контактних телефонів, переліку послуг та можливих форм їх надання та направлення до інших закладів/установ та організацій для отримання необхідної допомоги;*
- *підготовка звернень та клопотань.*

4) сприяння у працевлаштуванні;

- *пошук підходящої роботи;*
- *сприяння у професійному навчанні, професійному відборі, перепідготовці та (або) підвищенні кваліфікації;*
- *сприяння та допомога в започаткуванні власної справи.*

Зважаючи на зазначене, необхідно враховувати, що надання ефективної допомоги постраждалим від торгівлі людьми можливе лише при забезпеченні дієвої взаємодії, зокрема із закладами та установами охорони здоров'я, соціального захисту населення (у тому числі центрами зайнятості), освіти, захисту прав дитини, благодійними та громадськими організаціями тощо.

ЗМІСТ

1. ВСТУП.....	3
2. ПОНЯТТЯ «ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ».....	5
3. ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ЩОДО ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ.....	12
4. ПРИЧИНИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ТА ОСНОВНІ ГРУПИ РИЗИКУ	15
5. ВИДИ ЕКСПЛУАТАЦІЇ	17
6. ГЕНДЕРНІ ТА ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ	19
7. ОЗНАКИ ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ.....	21
8. ПСИХОЛОГІЧНІ ПОРТРЕТИ ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ.....	25
9. ПОТРЕБИ ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ, ЯКІ СЛІД ВРАХОВУВАТИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ З НИМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ.....	28
9.1. Особливі потреби жінок, постраждалих від торгівлі людьми	29
9.2. Особливі потреби чоловіків, постраждалих від торгівлі людьми.....	30
9.3. Особливі потреби дітей, постраждалих від торгівлі людьми	32
10. НАДАННЯ ЦЕНТРАМИ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ДЛЯ СІМ'Ї, ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ	35
10.1. Виявлення постраждалих від торгівлі людьми.....	35
10.2. З'ясування факту наявності ситуації торгівлі людьми.....	36
10.3. Здійснення соціального інспектування	39
10.4. Здійснення соціального обслуговування	41
10.5. Забезпечення соціального супроводу.....	43

10.6. Надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми із забезпеченням притулку.....	51
10.7. Надання допомоги дітям, постраждалим від торгівлі людьми	52
ДОДАТОК. Рекомендації щодо здійснення соціального супроводу постраждалих від торгівлі людьми	54

Науково-популярне видання

**НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ РІЗНИМ ГРУПАМ ОСІБ,
ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ
(Методичні рекомендації)**

Верстка та дизайн обкладинки — *Мельніков В.*

Надання соціальних послуг різним групам осіб, які
Н 17 постраждали від торгівлі людьми (Методичні рекомендації). —
К.: Фенікс, 2011. — 64 с.

ISBN 978-966-651-923-1

УДК 364.3-7:343.431](072)
ББК 65.272я7

Підп. до друку 16.11.2011. Формат 60х84/16.

Папір офс. Друк офс.

Ум. др. арк. 3,72. Обл-вид. арк. 3,89.

Наклад 500 прим. Зам. 11-616.

Віддруковано в друкарні «Видавництво «Фенікс».

Св-во суб'єкта видавничої справи ДК №271 від 07.12.2000 р.

03680, м. Київ, вул. Шутова, 13 Б